

ČÁST PRVÁ

STÁT PROTI SVÉMU LIDU

Násilnosti, represe a teror

v Sovětském svazu

Nicolas Werth

1/ Paradoxy a nedorozumění Října

"S pádem komunismu zmizela nutnost prokazovat 'historicky nevyhnutelný' charakter *Velké říjnové socialistické revoluce*. Rok 1917 se mohl konečně stát 'normálním' předmětem dějin. Bohužel ani historikové, a hlavně ani naše společnost, nejsou připraveni skoncovat se zakladatelským mýtem roku nula, toho roku, kdy mělo vše začít: štěstí či neštěstí ruského lidu."

Tato slova soudobého ruského historika ilustrují jednu přetrvávající skutečnost: osmdesát let po události pokračuje "bitva o výklad" roku 1917.

Pro první školu historiků, kterou bychom mohli nazvat liberální, byla Říjnová revoluce pouze pučem násilně vnuceným pasivní společnosti, výsledkem obratného spiknutí, zosnovaného hrstkou disciplinovaných a cynických fanatiků, kteří nebyli v zemi nijak ukotvení. Dnes takřka veškerá obec ruských historiků, stejně jako vzdělaná elita i vedoucí osobnosti postkomunistického Ruska, přijala "liberální interpretaci". Říjnovou revoluci z roku 1917, zbavenou všech sociálních i historických rozměrů, dnes chápou jako nehodu, která svedla předrevoluční Rusko z přirozené cesty, Rusko bohaté, pracovité a na dobré cestě k demokracii. Symbolický rozchod se "zrůdnou závorkou sovětizace", vytrubovaný o to hlasitěji, čím déle ve skutečnosti přetrvává pozoruhodná kontinuita vedoucích elit, které všechny patřily ke komunistické *nomenklatuře*, představuje nejvyšší triumf: sejmout z ruské společnosti váhu provinění, tak těžkého pokání během let *perestrojky*, poznačených bolestným objevováním stalinismu. Jestliže byl bolševický státní převrat v roce 1917 pouze nehodou, pak byl ruský lid pouze nevinnou obětí.

Sovětská historiografie se pokusila oproti této interpretaci ukázat, že říjen 1917 byl předvídatelným a nevyhnutelným logickým vyústěním osvobozujícího směřování "mas", vědomě napojených na bolševismus. Tento historiografický proud ve svých nejrůznějších převtěleních spojoval "bitvu o výklad" roku 1917 s otázkou legitimacy sovětského režimu. Pokud byla Velká říjnová socialistická revoluce naplněním smyslu dějin, událostí nesoucí

poselství emancipace národům celého světa, pak politický systém, instituce i stát, které z ní vzešly, zůstávají legitimní i přes všechny omyly, jež mohly být učiněny za stalinismu. Zhroucení sovětského systému přirozeně přivedlo naprostou ztrátu legitimacy Říjnové revoluce i zánik marxistické vulgáty, odhozené, abychom použili známý bolševický slogan, "na smetiště dějin". Nicméně vzpomínka na tuto vulgátu, stejně jako vzpomínka na strach, zůstává živá, na Západě možná ještě víc než v bývalém SSSR.

Třetí historiografický směr odvrhl liberální i marxizující vulgátu a pokusil se "odideologizovat" dějiny ruské revoluce, pochopit, jak to napsal Marc Ferro, že "říjnové povstání roku 1917 mohlo být masovým hnutím, a přitom se ho mohlo zúčastnit jen málo lidí". Mnozí historikové, odmítající zjednodušující schéma dnes převažujícího liberálního dějepisectví, nastolují mezi množstvím otázek, které vyvolávají události roku 1917, klíčové problémy. Jakou roli hrála militarizace hospodářství a následné zhrubnutí sociálních vztahů při vstupu ruské říše do první světové války? Došlo k vytrysknutí zvláštního sociálního násilí, jež připravovalo cestu politickému násilí, vykonávanému poté proti společnosti? Jak přivedla lidová a plebejská, hluboce protiautoritářská a protistátní revoluce k moci tu nejvíce diktátorskou a nejvíce etatistickou politickou skupinu? Jaké můžeme zjistit souvislosti mezi nespornou radikalizací ruské společnosti po celý rok 1917 a bolševismem?

S odstupem času a díky četným pracím konfliktního, a tedy duchovně podnětného dějepisectví se nám jeví Říjnová revoluce 1917 jako momentální souhra dvojího pohybu: jednak převzetí politické moci stranou, jež se radikálně liší svou praxí, svou organizací i svou ideologií ode všech ostatních účastníků revoluce, přičemž toto převzetí moci bylo výsledkem pečlivé spiklenecké přípravy. A jednak široké sociální revoluce, mnohotvaré a autonomní. Tato sociální revoluce se projevuje v nejrůznějších podobách: nejdříve ohromnými selskými bouřemi, široce rozvinutým hnutím, jež má své dlouhodobé kořeny a je motivované nejen nenávistí vůči vlastníkům pozemků, ale také hlubokou nedůvěrou rolnictva k městu, k vnějšímu světu, ke všem formám státního zasahování.

Léto a podzim roku 1917 se tak jeví jako konečné vítězné vyústění velké řady revolt, započaté roku 1902 a vrcholící poprvé v letech 1905 - 1907. Rok 1917 je rozhodující etapou velké agrární revoluce, střetu mezi rolnictvem a velkými vlastníky o přivlastnění půdy, tolik očekávaného uskutečnění "černého rozdělení", to jest rozdělení všech pozemků podle počtu krků, které je v každé rodině třeba živit. Je to však také důležitá etapa ve střetu mezi rolnictvem a státem, v němž šlo o zavržení všeho poručnictví městské moci na venkově. Na této ploše je rok 1917 pouze jedním z milníků v cyklu střetů, jež vyvrcholí v letech 1918 - 1922 a potom 1929 - 1933 a končí totální porážkou zemědělského lidu, vyrvaného z kořenů násilnou kolektivizací pozemků.

Paralelně s rolnickou revolucí jsme během roku 1917 svědky hlubokého rozkladu v armádě, složené z téměř deseti milionů vojáků-rolníků, povolávaných již po více než tři roky do války, jejíž smysl vůbec nechápali - téměř všichni generálové si stýskali na nedostatek vlastnictví těchto vojáků-rolníků, politicky v národě nezařazených, jejichž občanský obzor nesahal dál než k jejich venkovskému společenství.

Třetí hlubinné hnutí se týká společenské menšiny, představující sotva 3 % aktivní populace, ale menšiny politicky činné, ve velkoměstech velmi koncentrované, a to dělnického lidu. Toto prostředí, v němž jsou zhuštěny všechny společenské rozpory hospodářské modernizace, probíhající sotva po jednu generaci, plodí specifické hnutí za splnění dělnických požadavků točících se kolem skutečných revolučních hesel - "dělnická kontrola" nebo "moc sovětům".

A konečně, s rychlou emancipací neruských národů bývalé carské říše, které si žádají autonomii a později nezávislost, nabývá konkrétní podoby čtvrté hnutí.

Každé z těchto hnutí má svou vlastní vnitřní dynamiku, časovost i své zvláštní tužby, jež očividně nelze omezit ani na bolševická hesla, ani na politickou činnost této strany. Tato hnutí působí po celý rok 1917 i jako *rozkladné síly*, mocně přispívající ke zboření tradičních institucí a obecněji všech forem autority. Po krátký, leč rozhodující okamžik - na konci roku 1917 - jde činnost bolševiků, politické menšiny jednajících v prostředí institucionálního vzduchoprázdna, ve směru tužeb a nadějí většiny, i když střednědobé a dlouhodobé cíle jsou pro jedny i druhé rozdílné. Politický převrat i sociální revoluce momentálně směřují k těmto cílům nebo přesněji řečeno se střetávají, aby se posléze po desetiletích diktatury rozešly.

Sociální a národní hnutí, jež propukají na podzim roku 1917, se rozšířila díky velmi zvláštní shodě okolností, v situaci totální války, jež byla sama o sobě zdrojem všeobecného úpadku a zhrubnutí, hospodářské krize, rozvratu sociálních vztahů a úpadku státu.

První světová válka nejenže nedala carskému režimu nový impuls a nepodníkla ještě velmi nedokonalou sociální soudržnost, ale výborně prověřila vratkost autokratického režimu, otřeseného už revolucí z roku 1905 - 1906 a oslabeného nedůslednou politikou, v níž se střídaly nedostačující ústupky a opětovné konzervativní utužování moci. Válka zároveň zdůraznila slabost nedokončené hospodářské modernizace, závislé na pravidelném přílivu cizího kapitálu, odborníků a technologií. Znovu oživila hluboký zlom mezi Ruskem městským, průmyslovým a vládnoucím, a Ruskem venkovským, politicky nezačleněným a dosud hluboce uzavřeným ve svých místních a vesnických strukturách.

Carská vláda počítala stejně jako ostatní válčící strany s tím, že válka bude krátká. Uzavření průlivů a ekonomická blokáda Ruska tvrdě obnažily hospodářskou závislost carské říše na jejích zahraničních dodavatelích. Ztráta západních území, obsazených od roku 1915 německou a rakousko-uherskou armádou, připravila Rusko o výrobky polského průmyslu, jednoho z nejvyvinutějších v říši. Národní hospodářství při pokračování války dlouho neodolalo: od roku 1915 byl systém železniční dopravy rozložený pro nedostatek náhradních dílů. Převod takřka všech továren na válečnou výrobu rozbilo vnitřní trh. Po několika měsících byl v týlu nedostatek průmyslových výrobků a země se ocitla v nouzi a v inflaci. Na venkově se situace rapidně zhoršila: nemilosrdné zastavení zemědělských úvěrů i splácení, masová mobilizace mužů do armády, rekvizice dobytka a obilí, nedostatek průmyslového zboží a přetřhání systému výměny mezi městy a venkovem naráz zastavily proces modernizace zemědělské výroby, zahájený s úspěchem od roku 1906 ministerským předsedou Pjotrem Stolypinem, zavražděným roku 1910. Tři válečná léta posílila v rolnících vnímání státu jako nepřátelské a cizí síly. Každodenní trýznění v armádě, v níž s vojáky nakládali spíše jako s nevolníkem než jako s občanem, vyvolalo napětí mezi řadovým vojskem a důstojníky, zatímco porážky podryvaly to, co zbývalo z prestiže příliš vzdáleného carského režimu. Staré základy zaostalosti a násilí, na venkově stále přetrvávající, jež se silně projeví během obrovských rolnických bouří v letech 1902 - 1906, tím byly posíleny.

Od konce roku 1915 již vláda nezvládala situaci. Tvář v tvář pasivitě režimu bylo všude vidět, jak se organizují výbory a sdružení beroucí si na starost zajišťování každodenních starostí, jež stát, jak se zdálo, už nebyl schopen zabezpečit: péči o raněné, zásobování měst i armády. Rusové si začínali vládnout sami; veliké hnutí vzešlé z hloubi společnosti, jehož význam nikdo nechápal, se dalo do pohybu. Ale aby toto hnutí zvítězilo nad rozkladnými silami, jež působily také, bylo by bývalo třeba, aby ho vláda podpořila, pomohla mu.

Jenže Mikuláš II. místo aby vytvořil most mezi státní mocí a nejvyspělejšími složkami občanské společnosti, upnul se k monarcho-populistické utopii o "tatíčku carovi, velícím armádě svého dobrého rolnického lidu". Převzal osobně vrchní velení armády, což byl pro samoděržaví uprostřed národní porážky sebevražedný čin. Izolovaný ve svém zvláštním vlaku v hlavním štábu v Mogilevu přestal Mikuláš II. ve skutečnosti od podzimu 1915

vládnout zemi a svěřil ji své manželce, carevně Alexandře, velmi nepopulární pro svůj německý původ.

Během roku 1916 se zdálo, že se moc rozpouští. Carská дума, jediné volené shromáždění, ať bylo jakkoliv málo reprezentativní, zasedala už jen po několik týdnů v roce. Vláda i ministři se střídali, jeden nepopulárnější a nekompetentnější než druhý. Šeptanda mezi lidem obviňovala kliku vedenou carevnou a Rasputinem, že vědomě otevřela národní území nepřátelské invazi. Bylo čím dál tím víc zřejmé, že samoděržaví už není schopno vést válku. Koncem roku 1916 se země stala neovládnutelnou. V atmosféře politické krize, ilustrované zavražděním Rasputina 31. prosince, se opět rozšířily stávky, jež na počátku války poklesly na bezvýznamnou úroveň. V armádě to vřelo, naprostá dezorganizace dopravy rozbila celý zásobovací systém. Únorové dny roku 1917 zastihly režim zároveň diskreditovaný a oslabený.

Pád carského režimu, jehož bylo dosaženo následkem pěti dnů dělnických manifestací a vzpoury několika tisíc mužů petrohradské posádky, odhalil nejen slabost carismu a stav rozkladu armády, kterou se hlavní štáb neodvážil povolát ke zkrocení lidových bouří, ale též politickou nepřipravenost všech sil hluboce rozdělené opozice, od liberálů z Konstitučně-demokratické strany až po sociální demokraty.

V žádném okamžiku této spontánní lidové revoluce, započaté na ulici a ukončené v čalouněných kabinetech Tauridského paláce, sídla dumy, nebylo hnutí vedeno silami opozice. Liberálové měli strach z ulice; pokud jde o socialistické strany, ty se obávaly vojenského zásahu. Došlo k jednání mezi liberály, znepokojenými rozšířením nepokojů, a socialisty, pro něž očividně nastal čas k "buržoazní" revoluci - první etapě dlouhého procesu, který by mohl časem otevřít cestu revoluci socialistické. Toto jednání po dlouhých dohadováních dospělo k nové formulaci dvojí moci. Na jedné straně Prozatímní vláda, moc dbalá pořádku, jejíž logika byla logikou parlamentarismu a cílem kapitalistické, moderní a liberální Rusko, rozhodně orientované na své francouzské a britské spojence. Na druhé straně moc petrohradského sovětu, ustanovená hrstkou socialistických aktivistů, jež se považovala podle velké tradice petrohradského sovětu z roku 1905 za nejpřímějšího a nejrevolučnějšího představitele „mas“. Jenomže tato „moc sovětů“ byla sama o sobě skutečností pohyblivou a měnící se podle vývoje jejich decentralizovaných a rodících se struktur, a ještě více podle změn vrtkavého veřejného mínění.

Tři Prozatímní vlády, jež se vystřídaly od 2. března do 25. října 1917, se ukázaly neschopné vyřešit problémy, které zdědily po starém režimu: hospodářskou krizi, pokračování ve válce, otázku dělnictva, zemědělské problémy. Noví členové vlády – liberálové z Konstitučně-demokratické strany, mající většinu ve dvou prvních vládách, i menševici a revoluční socialisté, mající většinu ve třetí vládě – patřili ke vzdělaným městským elitám, k oněm pokrokovým složkám občanské společnosti, kolísajícím mezi naivní a slepou důvěrou v „lid“ a strachem z „temných mas“, jež je obklopovaly a jež ostatně velmi špatně znali. Pověštinou soudili, alespoň v prvních měsících revoluce, jež překvapila svou pokojnou podobou, že je třeba nechat volný průběh demokratickému tlaku uvolněnému krizí a poté pádem starého režimu. Učinit z Ruska „nejsvobodnější zemi na světě“, to byl sen idealistů, jako knížete Lvova, šéfa dvou prvních Prozatímních vlád.

„Duch ruského lidu,“ říká v jednom ze svých prvních prohlášení, „se ukázal ve své podstatě duchem všeobecně demokratickým. Je hotov nejen se rozpustit ve světové demokracii, ale postavit se do čela na cestě pokroku, vytyčené velikými zásadami Francouzské revoluce: rovnost, volnost, bratrství.“

Prozatímní vláda, pevná ve svých přesvědčeních, činila jedno demokratické opatření za druhým – základní svobody, všeobecné volební právo, zrušení veškeré diskriminace

kastovní, rasové nebo náboženské, uznání práv Polska a Finska na sebeurčení, příslib autonomie pro národnostní menšiny atd. - což mělo, jak se domnívala, způsobit dalekosáhlé vlastenecké vzepětí, zajistit vojenské vítězství po boku Spojenců a pevně připoutat nový režim k západním demokraciím. Z puntičkářské starosti o zákonnost se přitom vláda zdráhala přijmout ve válečné situaci celou sérii důležitých opatření, jež by zajistila budoucnost, před svoláním Ústavodárného shromáždění, které mělo být zvoleno na podzim 1917. Dobrovolně trvala na tom, že je prozatímní, a nechávala nevyřešené ty nejpálčivější problémy: problém míru a problém půdy. Pokud jde o ekonomickou krizi, spojenou s pokračující válkou, Prozatímní vládě se nepodařilo za několik měsíců své existence o nic víc než předchozímu režimu dospět k jejímu vyřešení; problémy se zásobováním, s nouzí, inflací, přerušením obchodní výměny zboží, se zavíráním podniků a propuknutím nezaměstnanosti jen ještě více zостřily sociální napětí.

Za této vyčkávací vládní politiky se společnost nadále samostatně organizovala. Během několika týdnů se po tisících zrodily sověty, výbory v továrnách i v městských čtvrtích, ozbrojené dělnické milice („Rudé gardy“), rolnické výbory, vojenské výbory, kozácké výbory, výbory žen v domácnosti. Staly se místy diskusí, iniciativ, střetů, v nichž se vyslovovaly požadavky, vyjadřovalo veřejné mínění, jiné názory na politiku. Únorová revoluce, skutečný svátek osvobození, která se během dní stávala čím dál tím násilnější, uvolnila dlouho nahromaděnou zatrpkllost a frustraci společnosti, stejně jako tak zvané *mitingovanije* (nepřetržité schůze), to vše bylo protikladem parlamentní demokracie, o níž snili politikové nového režimu. Po celý rok 1917 pokračovala nesporná radikalizace požadavků i sociálních hnutí.

Dělníci přešli od hospodářských požadavků – osmihodinové pracovní doby, zrušení pokut a jiných utiskovatelských opatření, sociálního pojištění, zvyšování platu – k požadavkům politickým, jež zahrnovaly radikální změnu sociálních poměrů mezi zaměstnavateli a zaměstnanci i jinou formu moci. Dělníci, organizovaní v továrních výborech, jejichž předním cílem bylo kontrolovat najímání do práce i propouštění a zabránit majitelům uzavřít továrnu pod záminkou přerušování zásobování, přešli k požadavkům „dělnické kontroly“ výroby. Aby však tato dělnická kontrola vstoupila v život, byla třeba naprosto nová forma vlády, moc sovětů, která byla jediná schopná přijmout radikální opatření, zejména zabavení podniků a jejich znárodnění, požadavek, jenž byl na jaře roku 1917 neznámý, ale o šest měsíců později stále více vystupoval do popředí.

V průběhu revolucí roku 1917 měli rozhodující úlohu vojáci-rolníci – desetimilionová masa mužů ve zbrani. Rychlý rozklad ruské armády, podezřelí dezercemi a pacifismem, splnil roli jakéhosi nácviku na všeobecný úpadek institucí. Vojenské výbory, schválené prvním textem přijatým Prozatímní vládou – slavným dekretem č. 1, opravdovou „chartou práv vojáka“, jež rušila ta nejvíce tyranizující pravidla disciplíny starého režimu – neustále své výsady překračovaly. Vojáci nakonec dospěli až k tomu, že toho či onoho důstojníka uvěznil a „zvolili“ nového, pletli se do vojenské strategie a měli se za nevídanou „vládu vojáků“. Tato vláda vojáků připravila cestu specifickému „zákopovému bolševismu“, jež charakterizoval generál Brusilov, vrchní velitel ruské armády, takto: „Vojáci neměli sebemenší ponětí o tom, co je to komunismus, proletariát nebo ústava. Chtěli mír, půdu, žít svobodně bez zákonů, bez důstojníků i pozemkových vlastníků. Jejich bolševismus byl ve skutečnosti jen ohromnou touhou po svobodě bez zábran, po anarchii.“

Po krachu poslední ofenzivy ruské armády v červnu 1917 se armáda rozštěpila: stovky důstojníků, podezíraných mužstvem, že jsou kontrarevolucionáři, byly vojáky zatčeny, mnozí z nich byli povražděni. Počet dezertérů závratně vzrostl a v srpnu až září dostoupil několika desítek tisíc denně. Rolníci-vojáci měli brzy v hlavě jedinou myšlenku: vrátit se domů, aby nezmeškali dělení velkostatkářských pozemků a dobytka. Od června do října 1917 dezertovaly z rozložené armády víc než dva miliony vojáků, unavených bojem nebo čekáním

s prázdným žaludkem v zákopech a v kasárnách. Jejich návrat do vesnic zase znásobil nepokoje na venkově.

Až do léta zůstaly rolnické nepokoje dost omezené, zvláště ve srovnání s tím, co se událo za revoluce v letech 1905-1906. Jakmile vešla ve známost abdikace cara, sešlo se – jak bylo zvykem, když se stala nějaká důležitá událost –, shromáždění rolníků a sepsalo petici, v níž rolníci přednesli své nářky a přání. Předním požadavkem bylo, aby země patřila těm, kdo na ní pracují, aby byly okamžitě rozděleny neobdělávané pozemky velkostatkářů, aby byly sníženy daně. Rolníci se pomalu organizovali a ustavovali rolnické komitety jak na úrovni vesnice, tak i okresu, vedené nejčastěji členy vesnické inteligence – učiteli, popy, agronomy či zdravotními pracovníky – blízkým kruhům revolučních socialistů. Od května až června 1917 v rolnickém hnutí přituhlo: aby se nenechali předstihnout netrpělivou základnou, pustilo se množství rolnických komitetů do zabavování zemědělského materiálu a hospodářského zvířectva velkostatkářů, přičemž si přivlastňovaly lesy, pastviny a neobdělávané pozemky. Tento tradiční boj za „černé dělení“ pozemků se udál na úkor velkostatkářů, ale též „kulaků“, těch zámožnějších rolníků, kteří opustili pod ochranou Stolypinových reforem rolnická společenství a usadili se na nějakém kousku půdy, který měli v plném vlastnictví, a tak se osvobodili od daní a závazků společenství. Už od období před Říjnovou revolucí 1917 byl kulak, strašák všech bolševických projevů, poukazujících na „bohatého hamížného sedláka“, „venkovského buržuje“, „lichváře“, „kulaka vysávajícího krev“, jen pouhým stínem sebe sama. Musel ve skutečnosti navrátit vesnické občině větší část svého dobytka, strojů i pozemků, jež byly hozeny nazpět do společné mísy a rozděleny podle pradávného rovnostářského principu „počtu hladových krků“.

Během léta byly rolnické nepokoje, rozněcované návratem statisíců ozbrojených dezertérů do vesnic, čím dál tím prudší. Od konce srpna počali vesničané, zklamání nedodržením slibů vlády, jež neustále odkládala agrární reformu na později, útočit na šlechtická panství a systematicky je rabovat a zapalovat, aby z nich jednou provždy vyhnali nenáviděné pozemkové vlastníky. Na Ukrajině, ve středních oblastech Ruska – v Tambově, Penze, Voroněži, Saratově, Orlu, Tule, Rjazani – byly vypáleny tisíce šlechtických sídel, stovky majitelů povražděny.

Tváří v tvář rozsahu této sociální revoluce vedoucí elity a politické strany váhaly – s významnou výjimkou bolševiků, k jejichž postoji se vrátíme – mezi pokusy hnutí jakž takž kontrolovat a pokusem o vojenský puč. Menševici, kteří vstoupili v květnu do vlády a byli populární v kruzích dělníků, a revoluční socialisté, více přítomní mezi vesnickým lidem než jakékoliv jiné politické uskupení, se ukázali následkem účasti některých svých vedoucích činitelů ve vládě, dbalé pořádku a zákonnosti, neschopnými uskutečnit reformy, které vždy hlásali – zvláště revoluční socialisté –, totiž rozdělení pozemků. Umírněné socialistické strany, které se staly správci a obhájci „buržoazního“ státu, přenechaly prostor bolševikům, aniž přitom mohly čerpat výhodu ze své účasti na vládě, která kontrolovala každým dnem situaci v zemi o něco méně.

Tváří v tvář záplavě anarchie lákalo podnikatele, majitele pozemků, generální štáb a některé vystřízlivělé liberály řešení vojensky provedeným převratem, které navrhoval generál Kornilov. Toto řešení neuspělo u Prozatímní vlády, řízené Alexandrem Kerenským. Vítězství vojenského puče by vlastně zničilo občanskou vládu, jež, jakkoli slabá, lpěla na formálním řízení státních záležitostí. Neúspěšný puč generála Kornilova z 24.-27. srpna 1917 uspořádal konečnou krizi Prozatímní vlády, která už nekontrolovala žádnou z tradičních mocenských pák. Zatímco nahoře mocenské hry znesvářily civily s armádou, toužící po iluzorní diktatuře, pilíře, na kterých spočíval stát – justice, státní správa, armáda –, se hroutily, právo bylo zesměšňováno a autorita ve všech svých formách zpochybňována.

Znamenala nesporná radikalizace městských i rolnických mas jejich bolševizací? Nic není méně jisté. Za známými hesly – dělnická kontrola, všechnu moc sovětům – nedávali dělničtí aktivisté a bolševičtí vůdci slovům stejný význam. V armádě „zákopový bolševismus“ odrážel především všeobecnou touhu po míru, sdílenou vojáky ze všech zúčastněných zemí už po tři roky v nejvražednější a nejtotálnější ze všech válek. Pokud jde o rolnickou revoluci, ta šla zcela vlastní cestou, mnohem bližší programu revolučních socialistů, nakloněných „černému dělení“, než programu bolševiků, který hlásal znárodnění pozemků a jejich obdělávání ve velkých kolektivních jednotkách. Po venkově znali bolševiky jen z toho, co jim vyprávěli dezertéři, poslové rozptýleného bolševismu, nositelé dvou kouzelných slov: mír a půda. Všichni nespokojenci byli daleci toho vstoupit do bolševické strany, jež čítala podle rozporných čísel počátkem října 1917 mezi stem a dvěma sty tisíci členů. Nicméně v ústavním vakuu na podzim 1917, kdy všechna státní moc zmizela, aby uvolnila místo plejádě výborů, sovětů a jiných uskupení, stačilo, aby dobře organizované a odhodlané jádro rozhodně jednalo a okamžitě získalo moc neodpovídající jeho skutečné síle. A to právě učinila bolševická strana.

Tato strana se od svého založení v roce 1903 vymezila od ostatních proudů sociální demokracie, ať ruské či evropské, zejména svou voluntaristickou strategií radikálního rozchodu s existujícím řádem a svou koncepcí strany, strany s pevnou vnitřní strukturou, disciplinované, elitářské a výkonné, avantgardy profesionálních revolucionářů, na hony vzdálené od velké integrující strany, široce otevřené sympatizantům různých směrů, jak ji pojímali menševici a evropští sociální demokraté vůbec.

První světová válka ještě zdůraznila specifčnost leninského bolševismu. Čím dál víc izolovanější Lenin, jenž odvrhl všechnu spolupráci s ostatními sociálně-demokratickými proudy, ospravedlnil teoreticky svou pozici ve svém eseji *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*. Vysvětloval v něm, že revoluce vypukne ne v zemi, kde je kapitalismus nejsilnější, nýbrž ve státě hospodářsky málo vyvinutém, jako Rusko, za podmínky, že revoluční hnutí tam bude vedeno disciplinovanou avantgardou, odhodlanou jít až do konce, to jest až k diktatuře proletariátu a přeměně imperialistické války ve válku občanskou.

V dopise ze 17. října 1914, adresovaném Alexandru Šljapnikovovi, jednomu z bolševických vůdců, Lenin psal:

„Nejmenším zlem by v nejbližší budoucnosti byla *porážka* carismu ve válce. (. . .) Celá podstata naší práce (vytrvalé, systematické, možná dlouhodobé) je směřovat k transformaci války ve válku občanskou. Kdy se to stane, je jiná otázka, to ještě není jasné. Musíme nechat tu chvíli uzrát a systematicky ji 'nutit uzrát' . . . Nemůžeme občanskou válku slíbit, ani ji přikázat, ale máme za úkol jednat – dokud bude třeba – *v tomto směru*.“

„Imperialistická válka“ tím, že odhalila „meziimperialistické rozpory“, převrátila základy marxistického dogmatu a činila propuknutí exploze pravděpodobnější v Rusku než kdekoli jinde. Lenin se po celou válku vracel k myšlence, že bolševici mají být připraveni napomoci všemi prostředky vyvolat občanskou válku.

„Kdokoli, kdo uznává třídní válku,“ psal v září 1916, „musí uznávat občanskou válku, jež v každé třídní společnosti představuje přirozené pokračování, vývoj a vystupňování třídní války.“

Po vítězství Únorové revoluce, jíž se žádný bolševický vůdce velkého formátu nezúčastnil, neboť všichni byli ve vyhnanství či za hranicemi, předpověděl Lenin proti mínění obrovské většiny stranických vůdců krach politiky smíření s Prozatímní vládou, kterou se snažil uskutečnit petrohradský sovět, ovládaný většinou sociálních revolucionářů (eserů) a sociálních demokratů nejrůznějších směrů. Ve svých *Čtyřech dopisech z dálky*, napsaných v

Curychu od 20. do 25. března 1917, z nichž se bolševický deník *Pravda* odvážil publikovat jen ten první, tak se tyto písemnosti rozcházel s politickými pozicemi zastávanými tehdy bolševickými vůdci v Petrohradě, vyžadoval Lenin okamžitý rozchod mezi petrohradským sovětem a Prozatímní vládou a aktivní přípravu následující fáze, „proletářské“ revoluce. Pro Lenina bylo založením sovětu znamením, že revoluce už překonala svou „buržoazní fázi“. Tyto revoluční orgány se nyní měly bez otálení zmocnit násilím vlády, ukončit imperialistickou válku i za cenu občanské války, nezbytné v každém revolučním procesu.

Když se Lenin 3. dubna 1917 vrátil do Ruska, pokračoval v obhajování extrémních pozic. Ve svých slavných *Dubnových tezích* zopakoval svůj bezvýhradný odpor k parlamentní republice a k demokratickému procesu. Leninovy myšlenky, přijaté většinou petrohradských bolševiků s ohromením a s odporem, pronikaly rychle mezi nové členy strany, ty, které Stalin právem nazýval *praktiky* („praktikové“) jako protiklad „teoretiků“. Za několik měsíců převládaly plebejské elementy, mezi nimiž ústřední místo zaujali vojáci-rolníci, městské a intelektuální kádry, staré rutinéry institucionalizovaných sociálních bojů. Tito aktivisté lidového původu, šířitelé velkého násilí, zakořeněného v rolnické kultuře a rozjitřeného třemi válečnými lety, kteří nebyli zajatci marxistického dogmatu, jež ostatně vůbec neznali, politicky málo vyvinutí, typičtí představitelé plebejského bolševismu, který měl brzy silně ovlivnit teoretizující a intelektuální bolševismus původních bolševiků, si vůbec nekladli otázku: byla, či nebyla „buržoazní etapa“ nezbytná pro „přechod k socialismu“? Tito zastánci přímé akce, násilného převratu, byli nejzanícenějšími aktivisty bolševismu, v němž ustupovaly teoretické debaty jediné otázce, jež byla nyní na pořadu dne, a to uchopení moci.

Mezi čím dál netrpělivější plebejskou základnou, dychtící po dobrodružství – námořníky z kronštadské námořní základny pod Petrohradem, některými jednotkami z posádky v hlavním městě, Rudými gardami z dělnických čtvrtí ve Vyborgu –, a vůdci pronásledovanými strachem z nezdaru předčasného povstání, odsouzeného k tomu, aby bylo rozdraceno, zůstávala leninská cesta úzká. Po celý rok 1917 zůstala bolševická strana, v rozporu s rozšířenou představou, hluboce rozdělená, zmítaná mezi bezuzdností jedněch a zdrženlivostí druhých. Slavná stranická disciplína byla mnohem více aktem víry než skutečností. Začátkem července 1917 málem přivedly výstřelky členské základny, nedočkavé toho, aby si to vyřídila s vládními silami, bolševickou stranu k tomu, že byla prohlášena za nezákonnou následkem krvavých manifestací 3.-5. července v Petrohradě, a její vůdci byli buď pozatýkáni, nebo přinuceni k exilu jako Lenin.

Neschopnost vlády řešit velké problémy, úpadek tradičních institucí a autorit, rozmach sociálních hnutí, neúspěšný vojenský puč generála Kornilova umožnily bolševické straně opět vyplout na povrch koncem srpna 1917, v situaci příhodné k uchopení moci ozbrojeným povstáním.

A znovu rozhodla osobní role Lenina jako teoretika a stratéga převzetí moci. V týdnech předcházejících bolševický státní převrat z 25. října 1917 Lenin připravil všechny etapy vojenského převratu, který by nemohl ani být převálcován nepředvídaným povstáním „mas“, ani zbrzděn „revolučním legalismem“ bolševických vůdců, jako byli Zinovjev či Kameněv, kteří si přáli, zchlazení hořkou zkušeností z červencových dnů, dospět k moci s většinovou podporou revolučních socialistů a sociálních demokratů různých směrů, kteří měli v sovětech většinu. Lenin ze svého finského exilu nepřestával posílat ústřednímu výboru bolševické strany dopisy a články vyzývající k povstání.

„Tím, že navrhnou okamžitý mír a dají rolníkům půdu, získají bolševici moc, kterou *nikdo* nesvrhne,“ psal. „Bylo by marné čekat na *formální* většinu ve prospěch bolševiků. Na to nečeká žádná revoluce. Dějiny nám neprominou, jestliže se nyní nezmocníme moci.“

K těmto výzvám byli většinou bolševičtí vůdci skeptičtí. Proč věci uspěšovat, když se situace každým dnem víc a víc radikalizuje? Nestačilo přilepit se na masy a denně povzbuzovat jejich spontánní násilí, nechat jednat rozkladné síly sociálních hnutí, počkat do II. všeruského sjezdu sovětů, chystaného na 20. říjen? V tomto shromáždění, v němž byli daleko více reprezentováni delegáti sovětů velkých dělnických center a vojenských výborů než sovětů rolnických, ovládaných revolučními socialisty, měli bolševici všechny šance, že budou mít poměrnou většinu. Avšak pro Lenina, pokud by se převzetí moci událo po volbě sjezdu sovětů, byla vláda, jež by z ní vzešla, vládou koaliční, v níž by se bolševici museli dělit o moc s ostatními socialistickými formacemi. Lenin, jenž žádal už po měsíce všechnu moc pouze pro bolševiky, chtěl za každou cenu, aby se bolševici sami zmocnili vlády vojenským povstáním před svoláním II. všeruského sjezdu sovětů. Věděl, že by ostatní socialistické strany odsoudily povstalecký státní převrat a pak by jim nezbylo než vstoupit do opozice a nechat všechnu moc bolševikům.

Když se Lenin vrátil 10. října tajně do Petrohradu, shromáždil dvanáct ze dvaceti členů ústředního výboru bolševické strany. Po deseti hodinové diskusi se mu podařilo přesvědčit většinu přítomných, aby odhlasovali nejdůležitější rozhodnutí, jaké kdy bylo ve straně přijato: princip ozbrojeného povstání v nejkratším možném termínu. Toto rozhodnutí bylo schváleno deseti hlasy proti dvěma, Zinovjevovu a Kameněvovu, kteří rozhodně lpěli na myšlence, že se nemá nic podniknout před II. sjezdem sovětů. 16. října Trockij ustavil přes odpor umírněných socialistů vojenskou organizaci, vzniklou teoreticky z petrohradského sovětu, ale ve skutečnosti prošpikovanou bolševiky, Petrohradský vojenský revoluční výbor (PVRV), pověřený provést dobytí moci vojenským povstáním, tedy pravý opak spontánního a nespoutaného lidového povstání, jež by se mohlo bolševické straně vymknout z rukou.

Jak si to přál Lenin, byl počet přímých účastníků Velké říjnové socialistické revoluce velmi omezený: pár tisíc vojáků z posádky, námořníků z Kronštadu a rudých gardistů, kteří byli ve spojení s PVRV, několik stovek bolševických aktivistů z továrních výborů. Řídké případy střetů i nevýznamný počet obětí svědčí o snadném průběhu státního převratu, jenž byl očekávaný, pečlivě připravený a provedený bez odporu. Dobytí moci se událo, což bylo příznačné, jménem PVRV. Bolševičtí vůdci tak přidělili veškerou moc instanci, kterou nikdo mimo bolševický ústřední výbor nezplnomocnil, a která tedy nijak nezávisela na sjezdu sovětů.

Leninova strategie se ukázala správnou: umírnění socialisté, postavení před hotovou věc, odsoudili „vojenské spiknutí, zorganizované za zády sovětů“, a opustili II. sjezd sovětů. Bolševici, kteří zůstali ve velkém počtu po boku svých jediných spojenců, členů malé skupiny levicových revolučních socialistů, nechali odsouhlasit násilný převrat přítomnými poslanci kongresu, kteří volbou přijali text sepsaný Leninem a přisuzující „všechnu moc sovětům“. Toto čistě formální usnesení umožnilo bolševikům dodat důvěryhodnosti výmyslu, jenž měl později oklamat celé generace důvěřivých: vládli v „zemi sovětů“ jménem lidu. O několik hodin později, před tím než se sjezd rozešel, ratifikoval utvoření nové bolševické vlády – rady lidových komisařů, které předsedá Lenin – a schválil Dekret o míru a Dekret o půdě, první akty nového režimu.

Velmi rychle se počala množit nedorozumění a poté konflikty mezi novou mocí a sociálními hnutími, která ve starém politickém, hospodářském a sociálním režimu jednala nezávisle jako rozkladné síly. První nedorozumění se týkalo revoluce v rolnictví. Bolševici, kteří vždy hlásali znárodnění půdy, museli za poměru sil, který pro ně nebyl příznivý, znovu převzít, „ukrást“ program revolučních socialistů a schválit rozdělení půdy rolníkům. Dekret o půdě, jehož hlavní opatření prohlašovalo, že „soukromé vlastnictví půdy je zrušeno bez náhrady, všechna půda je dána k dispozici místním rolnickým výborům pro rozdělení“, se ve skutečnosti omezoval na zlegalizování toho, co mnohé vesnické komunity už podnikaly od léta 1917: brutálního přivlastňování pozemků, patřících velkým pozemkovým vlastníkům a

bohatším zemědělcům, kulakům. Bolševici, donucení pro tu chvíli k tomu, aby se „svezlí“ s onou nezávislou rolnickou revolucí, jež tolik usnadnila jejich převzetí moci, se měli navrátit ke svému programu o nějakých deset let později. Tragickým výsledkem nedorozumění z roku 1917 měla být násilná kolektivizace venkova, vrcholný střet mezi režimem, vzešlým z října 1917, a rolnictvem.

Druhé nedorozumění: postoj bolševické strany ke všem institucím – výborům v továrnách, odborům, socialistickým stranám, výborům ve čtvrtích, Rudým gardám a zvláště sovětům –, které se všechny účastnily na rozbití tradičních institucí a zároveň bojovaly za potvrzení a rozšíření svých vlastních kompetencí. Během několika týdnů byly tyto instituce zbaveny své moci, podřízeny bolševické straně nebo zrušeny. „Moc sovětům“, bezpochyby nejpopulárnější heslo v Rusku v říjnu 1917, se obratem ruky stala mocí bolševické strany nad sověty. Pokud jde o „dělnickou kontrolu“, jiný přední požadavek těch, jménem kterých bolševici předstírali, že jednájí, proletářů z Petrohradu a ostatních velkých průmyslových center, byl rychle odsunut ve prospěch kontroly státu, předstírajícího, že je dělnický, nad podniky i dělníky. Vzájemné nedorozumění nastalo mezi dělnictvem, trápeným nezaměstnaností, pokračujícím poklesem kupní síly a hladem, a státem, starajícím se o výkonnost hospodářství. Od prosince 1917 musel nový režim čelit vlně dělnických požadavků a stávek. Bolševici ztratili během několika týdnů to hlavní z kapitálu důvěry, který nashromáždili u části dělnického lidu během roku 1917.

Třetí nedorozumění: vztah nové moci k národnostem bývalé carské říše. Bolševický převrat urychlil odstředivé tendence, jež se noví vůdci zdáli zpočátku zaručovat. Bolševici jakoby uznávali rovnost a nezávislost národů bývalé říše, právo na sebeurčení, na federaci, na odtržení, a tím vyzývali jinorodé národy k osvobození z područí centrální ruské moci. Během několika měsíců vyhlásili Poláci, Finové, baltské národy, Ukrajinci, Gruzínci, Arméni a Ázerbájdžánci svou nezávislost. Bolševici, kteří se dostávali do úzkých, brzy podřídili právo národů na sebeurčení nezbytnosti uchovat si ukrajinské obilí, kavkazskou ropu a nerosty, prostě životním zájmům nového státu, který se brzy potvrdil, alespoň z územního hlediska, ani ne tak jako dědic Prozatímní vlády, ale coby dědic bývalé říše.

Srážky rozmanitých sociálních a národních revolucí se zvláštní politickou praxí, jež vylučovala jakékoliv dělení moci, musely brzy dospět ke střetu mezi novou mocí a širokými frakcemi společnosti.

2/ „Ozbrojená paže diktatury proletariátu“

Nová moc se jeví jako složitá stavba: průčelí, „moc sovětů“, formálně představovaná Ústředním výkonným výborem; zákonná vláda, rada lidových komisařů, jež se všemožně snaží získat legitimitu jak mezinárodní, tak i vnitřní; revoluční organizace, operativní struktura v centru, kde se přijímají rozhodnutí, Petrohradský vojenský revoluční výbor (PVRV). Takto charakterizoval Felix Dzeržinskij výbor, v němž hrál od prvních dnů rozhodující roli: „Lehká, pružná struktura, okamžitě akceschopná, bez hnidopišského právnictví. Žádné omezení, když jde o akci, o to, udeřit na nepřítele ozbrojenou paží diktatury proletariátu.“

Jak od prvních dnů nového režimu fungovala tato „ozbrojená paže“, podle obrazného vyjádření Dzeržinského, převzatého později pro označení čety, bolševické politické policie? Prostě a rázně. PVRV se skládal asi ze šedesáti členů, z čehož bylo čtyřicet osm bolševiků,

několik levých socialistů revolucionářů a anarchistů; formálně byl podřízen předsedovi, levicovému socialistovi revolucionáři Lazimirovi, patřičně obklopenému čtyřmi bolševickými zástupci, mezi nimiž byli Antonov-Ovsejenko a Dzeržinskij. Ve skutečnosti asi dvacet osob sepsalo a podepsalo pod titulem předseda či tajemník přibližně šest tisíc rozkazů, vydaných PVRV během jeho třiapadesáti dnů existence, obvykle naškrábaných tužkou na kouscích papíru.

Stejná „operativní jednoduchost“ panovala v šíření direktiv a vykonávání rozkazů: PVRV jednal prostřednictvím sítě téměř tisícovky komisařů, jmenovaných u nejrůznějších organizací, vojenských jednotek, sovětů, výborů v jednotlivých čtvrtích, úřadů. Tito komisaři, zodpovědní pouze PVRV, často činili opatření bez vědomí vlády i bolševického Ústředního výboru. Od 26. října (8. listopadu), v nepřítomnosti všech velkých bolševických vůdců, zaměstnaných vytvářením vlády, rozhodli neznámí komisaři, kteří zůstali v anonymitě, že „upevní diktaturu proletariátu“ následujícími opatřeními: zákazem kontrarevolučních letáků, zavřením sedmi hlavních novinových redakcí v hlavním městě, stejně tak „buržoazních“ jako „umírněně socialistických“, kontrolou rádia a telegrafu, vytvořením návrhu na rekvizici soukromých bytů a automobilů. Zavření deníků bylo o dva dny později legalizováno vládním dekretem a o týden později, nikoli bez prudkých diskusí, také Ústředním výkonným výborem sovětů.

Bolševičtí vůdci, nejistí si svou silou, povzbuzovali v počáteční době podle taktiky, jež jim vycházela během roku 1917, to, co nazývali „revoluční živelnost mas“. Když Dzeržinskij odpovídal delegaci představitelů rolnických sovětů, kteří přijeli ze Pskovské gubernie dotázat se na PVRV, co mají podniknout, aby se „vyhnuli anarchii“, vysvětlil jim, že „současný úkol je rozbít starý řád. My bolševici nejsme dost početní, abychom tento historický úkol splnili. Je třeba nechat jednat revoluční živelnost mas, bojujících za své osvobození. V druhé fázi ukážeme my bolševici masám cestu. Skrze PVRV mluví masy, skrze něj jednájí proti svému třídnímu nepříteli, proti nepřátelům lidu“. A my jsme tu, abychom usměrňovali a řídili nenávist a legitimní touhu utiskovaných po odplatě na utiskovateli.“

O několik dní předtím na schůzi PVRV 29. října (10. listopadu) hovořili přítomní, bezejmenné hlasy, o nutnosti bojovat energičtěji proti „nepřátelům lidu“ formulací, jež měla později, v následujících měsících, letech a desetiletích, veliký úspěch a která byla převzata do prohlášení PVRV datovaného 13. listopadu (26. listopadu): „Vysocí úředníci státních úřadů, bank, finanční správy, železnic, pošt a telegrafů sabotují opatření bolševické vlády. Tyto osoby jsou od nynějška prohlášeny za nepřátele lidu. Jejich jména budou publikována ve všech denících a seznamy nepřátel lidu budou vylepeny na všech veřejných místech.“ A několik dní po zřízení těchto proskripčních listin se objevilo další prohlášení: „Všichni jedinci podezřelí ze sabotáže, ze spekulace, z lichvy mají být okamžitě zatčeni jako nepřátelé lidu a převezeni do vězení v Kronštadu.“

Za pár dní zavedl PVRV dva zvláště hrozivé pojmy: „nepřítel lidu“ a „podezřelý“.

28. listopadu (10. prosince) vláda institucionalizovala pojem „nepřítel lidu“; dekret, podepsaný Leninem, stanovil, že „členové vedení Konstitučně-demokratické strany, patřící mezi nepřátele lidu, jsou postaveni mimo zákon a podléhají okamžitému zatčení a předvedení před revoluční tribunály“. Tyto tribunály byly ustanoveny dekretem č. 1 o tribunálech. Podle znění tohoto textu byly zrušeny všechny zákony, jež byly „v rozporu s dekrety dělnickorolnické vlády a s programy stran sociálnědemokratické i socialistů revolucionářů“. Než vyšel nový trestní zákoník, měli soudci volnou ruku posuzovat platnost existující legislativy „v závislosti na revolučním pořádku a zákonech“, což bylo tak vágní vyjádření, že umožňovalo všemožné zneužití. Soudy starého režimu byly zrušeny a nahrazeny lidovými soudy a revolučními soudy kompetentními pro všechny zločiny a delikty, „spáchané proti proletářskému státu“, pro „sabotáž“, „špionáž“ a „zneužití postavení“ i jiné

„kontrarevoluční zločiny“. Jak přiznával Kurskij, lidový komisař spravedlnosti od roku 1918 do roku 1928, revoluční soudy nebyly tribunály v obvyklém „buržoazním“ slova smyslu, ale tribunály diktatury proletariátu, orgány boje proti kontrarevoluci, starajícími se spíše o vymýcení než o souzení. Mezi revolučními soudy existoval „revoluční tribunál pro tiskové záležitosti“, pověřený souzením tiskových trestných činů a zrušením každé publikace, jež „by zasévala zmatek publikováním záměrně mylných zpráv“.

Zatímco se objevovaly neznámé kategorie („podezřelí“, „nepřátelé lidu“) a zaváděl se nový soudní aparát, Petrohradský vojenský revoluční výbor se dále utvářel. Ve městě, kde byly zásoby mouky nižší než denní nouzový příděl – čtvrt kilogramu chleba na dospělého občana –, byla přirozeně prvotní otázka zásobování.

4. (17.) listopadu byla utvořena Zásobovací komise, jejíž první vyhláška pranýřovala „bohaté třídy, těžící z nouze“, a prohlašovala: „Je čas zabavit bohatým přebytek, a, proč ne, i jejich majetek.“ 11. (24.) listopadu rozhodla Zásobovací komise, že okamžitě vyšle speciální oddíly, složené z vojáků, námořníků, dělníků a Rudých gard, do venkovských oblastí produkujících obilí, aby „opatřily základní potraviny pro Petrohrad a pro frontu“. Toto opatření, přijaté komisí PVRV, bylo předobrazem rekviziční politiky, vedené téměř po tři roky jednotkami „zásobovací armády“, jež byla potom při střetech mezi novou mocí a rolnictvem zásadním činitelem plodícím násilí a teror.

Vojenská vyšetřovací komise, založená 10. (23.) listopadu, byla pověřena zatýkáním „kontrarevolučních“ důstojníků, udaných nejčastěji jejich vojáky, zatýkáním členů „buržoazních stran“ či úředníků podezřelých ze „sabotáže“. Této komisi byly rychle předávány nejrůznější případy. Ve zmatečném prostředí vyhladovělého města, v němž oddíly Rudých gard a narychlo ustavených milicí prováděly domovní prohlídky, vydíraly a rabovaly jménem revoluce a přitom se opíraly o jakési nejisté pověření, podepsané nějakým „komisařem“, se před komisí denně ocitaly stovky jedinců pro nejrůznější delikty: rabování, „spekulace“, „lichvářské skupování“ základních lidských potřeb, ale také „stav opilosti“ nebo „příslušnost k nepřátelské třídě“.

Výzvy bolševiků k revoluční živelnosti mas byly zbraní, s níž se dalo citlivě zacházet. Množila se vyrovnávání účtů a násilnosti, zvláště ozbrojené loupeže a rabování obchodů, zejména obchodů prodávajících alkohol, a sklepů Zimního paláce. Tento fenomén se během dní natolik rozšířil, že se PVRV rozhodl na návrh Dzeržinského utvořit komisi pro boj s opilstvím a nepořádky. 6. prosince (20. prosince) prohlásila tato komise Petrohrad za obležené město a vyhlásila stanné právo, aby „ukončila zmatky a nepořádky, působené pochybnými elementy, vydávajícími se za tak zvané revolucionáře“.

Bolševická vláda se ve skutečnosti ještě více než těchto sporadických nepokojů obávala nebezpečí rozšíření stávků úředníků, trvající od prvních dnů po státním převratu z 25. října (7. listopadu). A právě tato hrozba byla příčinou, že 7. (20.) prosince byla utvořena komise, nazvaná *Vserossijskaja črezvyščajnaja komissija po borbe s kontrarevolucijej, spekulacijej i sabotazem* (Všeruská mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí, spekulací a sabotáží), jež měla vstoupit do historie pod svými iniciálami Večeka, nebo zkráceně čeka.

Několik dní před utvořením čeka rozhodla vláda, po jistém váhání, o rozpuštění PVRV. Založený jako provizorní operativní struktura počátkem povstání, aby vedl operace v terénu, splnil výbor úlohy, jež mu byly uloženy. Umožnil uchopit moc a ubránit nový režim až do chvíle, kdy si vytvořil vlastní státní aparát. Aby se režim vyhnul nejasnosti v moci a v přesahování pravomocí, musel PVRV od nynějška předat své výsady zákonné vládě, radě lidových komisařů.

Jak se však obejít ve chvíli, kterou bolševičtí vůdci považovali za kritickou, bez „ozbrojené paže diktatury proletariátu“? Na svém zasedání 6. prosince pověřila vláda „soudruha Dzeržinského“ ustavením mimořádné komise, jež prozkoumá prostředky, jimiž by se vedl s největší revoluční energií boj proti generální stávce úředníků, a stanoví metody likvidace sabotáže“. Výběr „soudruha Dzeržinského“ nejenže nevyvolal žádnou diskusi, ale zdál se samozřejmý. O několik dní předtím Lenin, jenž si vždy liboval v historických paralelách mezi Velkou francouzskou revolucí a ruskou revolucí 1917, obeznámil svého tajemníka V. Bonče-Brujeviče s nezbytností urychleně nalézt „našeho Fouquiera-Tinvilla, jenž nás zbaví vši kontrarevoluční pakáže“. 6. prosince padl výběr „pevného proletářského jakobína“, abychom použili jinou Leninovu formulaci, jednohlasně na Felixe Dzeržinského, jenž se za několik týdnů stal svým energickým jednáním v PVRV velkým odborníkem na otázky bezpečnosti. Ostatně, vysvětlil Lenin Bončovi-Brujevičovi, „z nás ze všech právě Felix strávil nejvíc času v carských kobkách a nejvíc přišel do styku s ochrankou (carskou politickou policií). Ten své věci rozumí!“

Před vládním zasedáním 7. (20.) prosince poslal Lenin Dzeržinskému dopis:

„Co se týče vaší dnešní zprávy, bylo by třeba sepsat dekret asi s takovou preambulí: Buržoazie se chystá vykonat ty nejohavnější zločiny a rekrutuje společenskou spodinu, aby zorganizovala bouře. Její napomahači, zejména vysocí úředníci, bankovní zaměstnanci atd., provádějí sabotáž a organizují stávky, aby podryvali vládní opatření, zaměřená k uskutečnění socialistické transformace společnosti. Buržoazie necouvne před sabotováním zásobování, a tím odsuzuje tisíce lidí k hladu. Musí být přijata výjimečná opatření pro boj proti sabotérům a kontrarevolucionářům. V důsledku toho rada lidových komisařů nařizuje. . .“

Večer 7. (20.) prosince předložil Dzeržinskij svůj návrh radě lidových komisařů. Svůj projev zahájil rozpravou o nebezpečích, jaká hrozí revoluci na vnitřní frontě:

„Na tuto frontu, nejnebezpečnější a nejkrutější ze všech front, musíme poslat odhodlané soudruhy, tvrdé, pevné, nekolísavé, ochotné obětovat se pouze z daru revoluce. Nemyslete si, soudruzi, že hledám způsob revoluční spravedlnosti. Spravedlnost nemáme zapotřebí! Jsme ve válce, na té nejkrutější frontě, neboť nepřítel postupuje potají, a je to boj na smrt! Navrhuji, žádám vytvoření orgánu, který si vyřídí revolučním způsobem, zaručeně bolševickým, své účty s kontrarevolucionáři!“

Poté se Dzeržinskij pustil do jádra svého proslovu, který zde přepisujeme tak, jak byl zapsán v zápise ze schůze:

„Komise má za úkol: 1. potlačit a zlikvidovat každý pokus a čin kontrarevoluce a sabotáže, ať pochází z kterékoliv strany, na celém území Ruska; 2. předat všechny sabotéry a kontrarevolucionáře revolučnímu tribunálu.“

Komise se omezuje na předběžné vyšetření do té míry, je-li nezbytné, aby svůj úkol splnila.

Komise je rozdělena na oddělení: 1. Informační; 2. Organizační; 3. Výkonné.

Komise zaměří zvláštní pozornost na činnost tisku, na činnost sabotážní, na pravicové KD (konstituční demokraty, kadety), SR (socialisty revolucionáře, esery), na sabotéry a na stávkující.

Represivní metody, příslušící komisi: konfiskace majetku, vystěhování, odebrání přidělových lístků, publikace seznamů nepřátel lidu atd.

Usnesení: Schválit návrh. Komisi nazvat Mimořádnou všeruskou komisí pro boj s kontrarevolucí, spekulací a sabotáží. Publikovat.“

Tento zakládající text sovětské politické policie ihned vyvolává otázku. Jak vysvětlit nesoulad mezi Dzeržinského útočným projevem a poměrně skromnými pravomocemi, svěřenými čece? Bolševici se chystali uzavřít dohodu s levými socialisty revolucionáři (šest jejich vůdců vstoupilo 12. prosince do vlády), aby prolomili svou politickou izolaci v okamžiku, kdy museli řešit otázku svolání Ústavodárného shromáždění, v němž byli v menšině. A tak se raději trochu přikrčili. V rozporu s usnesením přijatým vládou 7. (20.) prosince nebyl publikován žádný dekret, oznamující utvoření čeki a definující její pravomoci.

Čeka, „zvláštní“ komise, vzkvétala a jednala bez nejmenšího legálního základu. Dzeržinskij, jenž si přál stejně jako Lenin mít volné ruce, pronesl tuto překvapivou větu: „Čece diktuje její směr samotný život.“ Život, to znamená „revoluční teror mas“, násilí ulice, které tehdy většina bolševických vůdců živě povzbuzovala, pro tu chvíli zapomínajíc na svou hlubokou nedůvěru vůči lidové živelnosti.

Když Trockij, lidový komisař obrany, hovořil 1. (13.) prosince k delegátům Ústředního výkonného výboru sovětů, předvídal:

„Do jednoho měsíce nabude teror velmi násilných forem, podobně jako se to stalo za Velké francouzské revoluce. Pro naše nepřátele už nebude přichystáno jen vězení, ale gilotina, tento pozoruhodný vynález Velké francouzské revoluce, jehož uznávanou výhodou je to, že zkrátí člověka o hlavu.“

O několik týdnů později si vzal Lenin slovo na shromáždění dělníků a znovu vyzval k teroru, této „revoluční třídní spravedlnosti“.

„Moc sovětů jednala, jak by měly jednat všechny proletářské revoluce: bryskně rozbila buržoazní justici, nástroj vládnoucí třídy. (. . .) Dělníci a vojáci musí pochopit, že jim nikdo nepomůže a že si musí poradit sami. Nevyburcujeme-li masy k aktivitě, nic nezmůžeme. (. . .) Dokud nepoužijeme vůči spekulantům teror – kulky do hlavy na místě –, nedosáhneme ničeho!“

Tyto výzvy k teroru rozdmýchávaly násilí, jež ovšem nečekalo na příchod bolševiků k moci, ale rozpoutalo se již dříve. Už od podzimu 1917 byly vypleněny tisíce velkostatkářských panství rozrušenými rolníky a stovky velkých vlastníků byly povražděny. V Rusku v létě 1917 bylo násilí všudypřítomné. Toto násilí nebylo nové, ale události roku 1917 umožnily souhrn více podob násilností, přítomných v latentním stavu: násilí ve městech, reagujících na brutalitu kapitalistických vztahů v průmyslovém světě; tradiční násilí rolnické; moderní násilí první světové války, jež přinesla mimořádný úpadek a ohromné zhrubnutí mezilidských vztahů. Směs těchto tří podob násilí tvořila výbušný koktejl, jehož účinek mohl být zničující za velmi speciální situace revolučního Ruska, poznamenaného zároveň krachem institucí pořádku a moci, nárstem dlouho nahromaděného sociálního vzdoru a frustrací a politickou instrumentalizací lidového násilí. Mezi obyvateli měst a vesnic byla vzájemná nedůvěra; pro jedny bylo město více než kdy dříve místem moci a útlaku. Pro městskou elitu, pro profesionální revolucionáře, vzešlé z převážné většiny z inteligence, zůstávali sedláci, jak psal Gorkij, „polodivochy“, jejichž „kruté pudy“ a „zvířecí individualismus“ musely být podřízeny „organizovanému právu města“. Politici a intelektuálové si zároveň byli dokonale

vědomi toho, že to bylo propuknutí rolnických vzpour, jež otřásl Prozatímní vládou a umožnilo bolševikům, kteří byli v zemi ve veliké menšině, aby se v panujícím institucionálním vakuu zmocnili vlády.

Na přelomu let 1917 a 1918 neohrožovala žádná vážná opozice nový režim, jenž kontroloval měsíc po bolševickém převratu větší část ruského severu i středu až k Volze, ale také jisté množství velkých aglomerací až na Kavkaze (Baku) a ve střední Asii (Taškent). Jistě, Ukrajina a Finsko se odštěpily, ale nejevily vůči bolševické moci bojové úmysly. Jedinou organizovanou vojenskou antibolševickou silou byla malá „dobrovolnická armáda“, čítající přibližně tři tisíce mužů, zárodek budoucí Bílé armády, ustavené na jihu Ruska generály Alexejevem a Kornilovem. Tito carští generálové vkládali veškerou naději do donských a kubáňských kozáků. Kozáci se od ostatních ruských venkovanů ostře lišili; jejich hlavní výsadou za starého režimu bylo, že dostávali třicet hektarů půdy a výměnou za to vykonávali povinnou vojenskou službu až do šestatřiceti let. A jestliže neaspirovali na získání nových pozemků, pak si přáli ponechat si ty, které vlastnili. Kozáci, přející si především zachovat své nezávislé postavení, znepokojení bolševickými prohlášeními pranyřujícími kulaky, se na jaře 1918 přidali k protibolševickým silám.

Dá se mluvit o občanské válce v souvislosti s prvními potyčkami mezi několika tisíci mužů z dobrovolnické armády a bolševickými oddíly generála Siverse, čítajícími sotva šest tisíc mužů, které probíhaly v zimě 1917 a na jaře 1918 na jihu Ruska? To, co nás okamžitě zaujme, je kontrast mezi skromností nasazených prostředků a neslýchanou represí, vykonávanou bolševiky nejen na zajatých vojácích, ale také na civilním obyvatelstvu. „Vyšetřovací komise pro bolševické zločiny“, založená v červu 1919 generálem Děnikinem, vrchním velitelem ozbrojených sil v jižním Rusku, se snažila po několik měsíců své existence sečíst zvěrstva, spáchaná bolševiky na Ukrajině, na Kubáni, v oblasti Donu a na Krymu. Svědectví, shromážděná touto komisí – která jsou hlavní zdrojem knihy S. P. Melgunova *Rudý teror v Rusku, 1918-1924*, klasického díla o bolševickém teroru, vydaného v Londýně roku 1924 – dávají obraz o nesčetných zvěrstvech, spáchaných od ledna 1918. V Taganrogu hodily oddíly Siversovy armády padesát „bílých“ junkerů a důstojníků se svázanýma nohama a rukama do vysoké pece. V Jevpatorii bylo několik stovek důstojníků a „buržujů“ spoutáno a hozeno do moře, když byli předtím mučeni. Stejně násilnosti se udály ve většině měst na Krymu, obsazených bolševiky: v Sevastopolu, Jaltě, Aluchtě, Simferopolu. A stejná zvěrstva byla páchána od dubna až do května 1918 ve velkých vzbouřených kozáckých městysech. Velmi přesná dokumentace Děnikinovy komise se zmiňuje o „mrtvolách s useknutýma rukama, rozlámanými kostmi, utrženými hlavami, roztržitými čelistmi, uříznutými genitáliemi“.

Jak poznamenává Melgunov, je nicméně „těžké odlišit, co mohlo být systematickým prováděním organizovaného teroru, od toho, co se jeví jako nekontrolované výstřelky“. Až do srpna či září 1918 není téměř nikde žádná zmínka o místní čece, jež by řídila masakrování. Ostatně až do tohoto data zůstala síť čeky dosti řídká. Masakry byly vedené vědomě nejen proti bojovníkům z nepřátelského tábora, ale také proti civilním „nepřátelům lidu“ - tak bylo mezi 240 osobami, popravenými v Jaltě počátkem března 1918, vedle 165 důstojníků přibližně 70 politiků, advokátů, novinářů, středoškolských učitelů a byly nejčastěji vykonány „ozbrojenými oddíly“, „Rudými gardami“ a jinými neupřesněnými „bolševickými elementy“. Vyhladit „nepřátele lidu“ bylo pouze logickým pokračováním zároveň politické i sociální revoluce, v níž jedni byli „vítězi“ a druzí „poražení“. Toto pojetí světa se neobjevilo náhle po říjnu 1917, ale bolševické postoje, v této otázce zcela jasné, je ospravedlnily.

Připomeňme si, co psal v jednom dopise – a to velmi jasnozřivém – již v březnu 1917 jeden mladý kapitán o revoluci u jeho pluku: „Mezi námi a vojáky zeje bezedná propast. Pro ně jsme a zůstaneme *bariny* (pány). Pro ně to, co se stalo, není politická revoluce, nýbrž

sociální revoluce, v níž oni jsou vítězi a my poraženými. Říkají nám: 'Dříve jste byli páni, teď zase budeme pány my!' Mají dojem, že po stoletích poroby nám to konečně mohou vrátit.“

Bolševičtí vůdci povzbuzovali všechno, co mohlo u lidových mas posílit tuto touhu po „sociální odplatě“, jež se stávala morálním ospravedlněním udavačství, teroru, podle Leninových slov „spravedlivé“ občanské války. 15. (28.) prosince publikoval Dzeržinskij v listu *Izvestija* výzvu všem sovětům, aby organizovaly oddíly čerky. Výsledkem byl obrovský nárůst „komisí“, „oddílů“ a dalších „mimořádných orgánů“, jež se pak centrálním orgánům dařilo velmi obtížně ovládnout, když se o pár měsíců později rozhodly učinit konec „iniciativě mas“ a zorganizovat strukturovanou a centralizovanou síť čerky.

Když Dzeržinskij charakterizoval prvních šest měsíců existence čerky, napsal v červenci 1918: „Bylo to období improvizací a tápání, během něhož naše organizace nebyla vždy na výši situace.“ K tomuto datu byla již nicméně bilance činnosti čerky coby represivního orgánu namířeného proti lidským svobodám tíživá. Organizace, jež čítala v prosinci 1917 sotva stovku osob, znásobila své početní stavy za půl roku stovacetkrát!

Počátky organizace byly ovšem spíše skromné. 11. ledna 1918 zaslal Dzeržinskij Leninovi vzkaz: „Jsme v nemožné situaci i přes už poskytnuté důležité služby. Žádné financování. Pracujeme ve dne v noci bez chleba, cukru, čaje, másla i sýra. Učinitě opatření pro patřičné dávky, nebo nás zmocněte, abychom sami rekvírovali u buržujů.“ Dzeržinskij naverboval asi sto mužů, většinou starých soudruhů z ilegality, z větší části z Polska a z baltských zemí, kteří téměř všichni pracovali v Petrohradském vojenském revolučním výboru a mezi nimiž už figurovaly budoucí kádry GPU ve dvacátých letech a NKVD ve třicátých letech: Lacis, Menžinskij, Messing, Moroz, Peters, Trilisser, Unšlicht, Jagoda.

První akcí čerky bylo zlomení stávky úředníků v Petrohradě. Metoda byla rázná – zatčení původců – a důkazy jednoduché: „Kdo nechce pracovat s lidem, pro toho v něm není místo,“ prohlásil Dzeržinskij, jenž nechal zatknout jistý počet eserských a menševických poslanců, zvolených do Ústavodárného shromáždění. Tento svévolný čin byl okamžitě odsouzen Štejnbergem, lidovým komisařem spravedlnosti, levým socialistou revolucionářem, který několik dní předtím vstoupil do vlády. Tento první incident mezi ministerstvem a čerkou nastoloval zásadní otázku o mimoprávním statutu této politické policie.

„K čemu je dobrý lidový komisariát spravedlnosti?“ zeptal se tehdy Štejnberg Lenina. „To ho raději nazývat lidovým komisariátem pro sociální vyhlazování a bude tomu rozumět!“ - „Skvělá myšlenka,“ odpověděl Lenin. „Takhle přesně to vidím. Bohužel ho tak nazývat nemůžeme!“

Lenin přirozeně rozhodl konflikt mezi Štejnbergem, který vyžadoval striktní podřízení čerky ministerstvu, a Dzeržinským, bouřícím se proti „puntičkářskému právníctví staré školy bývalého režimu“, ve prospěch Dzeržinského. Čerka se měla zodpovídat za své činy pouze vládě.

6. (19.) leden 1918 znamenal důležitou etapu v posílení bolševické diktatury. Za svítání bylo násilím rozpuštěno Ústavodárné shromáždění zvolené v listopadu a prosinci 1917, v němž byli bolševici v menšině, neboť měli pouze 175 poslanců z celkových 707 zvolených, poté, co zasedalo jediný den. Tento svévolný čin nicméně nevyvolal v zemi žádnou zřetelnou odezvu. Malá manifestace, zorganizovaná na protest proti rozpuštění Ústavodárného shromáždění, byla potlačena vojskem. Zůstalo po ní dvacet mrtvých, těžká daň za zkušenost z parlamentní demokracie, jež trvala pouze několik hodin.

Ve dnech a týdnech následujících po rozpuštění Ústavodárného shromáždění se dostávala bolševická vláda v Petrohradě do stále nepohodlnější pozice, zrovna ve chvíli, kdy Trockij,

Kameněv, Joffe a Radek dojednávali v Brestu Litevském podmínky míru s delegacemi centrálních mocností. 9. ledna 1918 zasvětila vláda svůj program otázce svého přesunu do Moskvy.

Bolševické vůdce ani tolik neznepokojovala německá hrozba – příměří bylo uzavřeno 15. (28.) prosince – jako hrozba dělnického povstání. Ve skutečnosti v dělnických čtvrtích, jež je o dva měsíce dříve podporovaly, vřela nespokojenost. Podniky propustily desítky tisíc dělníků po demobilizaci a s ukončením vojenských zakázek; zhoršení zásobovacích potíží způsobilo pokles denního přídělu chleba na čtvrt libry. Lenin, neschopný zachránit situaci, pranýřoval „lichváře“ a „spekulanty“ jako obětní beránky. „Každá továrna, každý podnik musí organizovat реквизиční čety. Na pátrání po potravinách je třeba zmobilizovat nejen dobrovolníky, ale všechny lidi, pod hrozbou okamžitého zabavení zásobovacího lístku,“ psal 22. ledna (3. února) 1918.

Jmenování Trockého po jeho návratu z Brest Litevského 31. ledna 1918 do čela Mimořádné komise pro zásobování a dopravu bylo právě známkou rozhodné důležitosti, kterou vláda přisuzovala „lovu za potravinami“, první etapě „diktatury zásobování“. A této komisi Lenin předložil v polovině února návrh dekretu, který i samotní členové tohoto orgánu, mezi nimiž figuroval vedle Trockého Curjupa, lidový komisař zásobování, považovali za vhodné zamítnout. Text, připravený Leninem, předpokládal, že všichni rolníci budou povinni vydat své přebytky proti potvrzení. V případě nevydání do určité lhůty by byli pachatelé zastřeleni. „Když jsme četli ten návrh, byli jsme ohromeni,“ napsal Curjupa ve svých pamětech. Uplatnění takového dekretu by vedlo k hromadným popravám. Nakonec bylo od Leninova návrhu upuštěno.

Tato epizoda je nicméně velmi charakteristická. Od počátku roku 1918 Lenin, zahnaný do slepé uličky, kam ho přivedla jeho politika, znepokojený katastrofickou situací v zásobování potravinami velkých průmyslových center, vnímaných jako jediné bolševické ostrůvky uprostřed venkovského oceánu, byl připraven udělat vše, aby dostal obilí, než by změnil jedinou čárku na své politice. Mezi rolnictvem, jež si přálo ponechat plody své práce pro sebe a odmítalo jakékoli zásahy vnější autority, a novým režimem, který chtěl svou autoritu prosadit, odmítal chápat fungování oběhu zboží, přál si – a hodlal – potlačit to, co mu připadalo jako projev sociální anarchie, byl konflikt nevyhnutelný.

21. února 1918 vláda, čelící zdrcujícímu postupu německých armád, následujícímu po přerušení brestlitevských jednání, vyhlásila „socialistickou vlast v ohrožení“. Výzvu k odporu proti uchvatiteli doprovázela výzva k masovému teroru: „Každý nepřátelský agent, spekulant, chuligán, protirevoluční agitátor, německý špion bude na místě popraven.“ Tímto prohlášením se znovu zavádělo stanné právo v oblasti vojenských operací. S uzavřením míru 3. března 1918 v Brestu Litevském pozbylo platnosti. Legálně byl zaveden v Rusku trest smrti až 16. června 1918. Nicméně čeka provedla od února 1918 početné rychlé popravy mimo oblasti vojenských operací.

10. března 1918 odjela vláda z Petrohradu do Moskvy, jež byla povýšena na hlavní město. Čeka se nastěhovala blízko Kremlu do ulice Bolšaja Ljubljanka, do budovy pojišťovny, kde pak zůstala pod postupně se měnícími názvy – GPU, NKVD, MVD, KGB – až do pádu sovětského režimu. Ze šesti set čekistů, pracujících v březnu v Moskvě ve „Velkém domě“, dosáhl jejich počet v červenci 1918 dvou tisíc, nepočítaje speciální jednotky. To je značně veliký počet, pokud víme, že lidový komisariát vnitra, pověřený vedením obrovského aparátu místních sovětů po celé zemi, měl k témuž datu pouze čtyři sta úředníků!

Čeka se pustila do své první větší operace v noci z 11. na 12. dubna 1918: přes tisíc mužů z jejich speciálních jednotek vzalo v Moskvě útokem asi dvacet domů, obývaných anarchisty. Po několika hodinách urputného boje bylo 520 anarchistů zatčeno a 25 z nich bylo narychlo

popraveno jako „bandité“ - toto pojmenování mělo od té doby sloužit k označení stávkujících dělníků, dezertérů vyhýbajících se odvodu či rolníků bouřících se proti rekvizicím.

Po tomto prvním úspěchu, následovaném dalšími „pacifikačními“ operacemi v Moskvě i v Petrohradě, žádal Dzeržinskij v dopise adresovaném Ústřednímu výkonnému výboru sovětů 29. dubna 1918 významné navýšení prostředků pro čeku: „V současné etapě,“ psal, „při kontrarevolučním odporu, množícím se na všech stranách, je nezbytné, aby činnost čeky exponenciálně vzrůstala.“

Současná etapa, o níž Dzeržinskij mluví, se skutečně jeví jako rozhodující období při zavádění politické a hospodářské diktatury a zesilování represí proti obyvatelstvu, jež bylo k bolševikům čím dál tím nepřátelštější. Od října 1917 si totiž ani nepolepšilo, ani si neudrželo základní svobody, získané během roku 1917. Bolševici, jediní ze všech politiků, kteří nechali rolníky, aby se zmocnili pozemků, po nichž tak dlouho bažili, se v jejich očích změnilí na „komunisty“, kteří jim brali plody jejich práce. „Jsou to stále titíž?“ ptali se mnozí rolníci, rozlišující ve svých stížnostech „bolševiky, kteří dali pozemky“, a „komunisty, kteří odírali poctivého rolníka a brali mu poslední košili“.

Jaro 1918 bylo ve skutečnosti klíčovým okamžikem, kdy vše ještě nebylo rozhodnuto; sověty, jež dosud nebyly zkroceny a přetvořeny na řadové orgány státní správy, byly místem skutečných politických sporů mezi bolševiky a umírněnými socialisty. Opoziční deníky, i když byly dennodenně pronásledovány, existovaly dál. Lokální politický život zažíval rozkvět konkurenčních institucí. Během tohoto období, poznamenaného zhoršováním životních podmínek a naprostým přerušением cyklů oběhu zboží mezi městy a venkovem, zaznamenávali eserí a menševici nesporné politické úspěchy. Během voleb pro obnovu sovětů vyhráli přes tlaky a manipulace v devatenácti ze třiceti okresních měst na venkově, kde se volby uskutečnily a výsledky byly zveřejněny.

Tváří v tvář této situaci zareagovala bolševická vláda přitvrzením své diktatury v oblasti jak hospodářské, tak politické. Oběh hospodářské výměny byl přerušen jednak z nedostatku prostředků, z důvodů neobyčejné úpadku dopravy, zejména železniční, a jednak kvůli chybějící motivaci, neboť nedostatek průmyslových výrobků nepodněcoval rolníka k prodeji. Přitom bylo životním problémem zajistit zásobování armády a měst, míst moci i sídel „proletariátu“. Bolševikům se nabízely dvě možnosti: buď obnovit ve zruinovaném hospodářství jakýsi trh, nebo učinit pravý opak. Vybrali si tu druhou, přesvědčeni o nutnosti postoupit dál v boji za rozbití „starého řádu“.

29. dubna 1918 si Lenin vzal slovo před Ústředním výkonným výborem sovětů a prohlásil bez obalu: „Ano, drobní podnikatelé, drobní vlastníci byli na naší straně, nás proletářů, když šlo o to svrhnout statkáře a kapitalisty. Ale teď se naše cesty rozcházejí. Malí vlastníci se hrozí organizace a kázně. Přišel čas, kdy musíme proti těmto malým vlastníkům, proti těmto malým podnikatelům velmi rozhodně a nemilosrdně bojovat.“ A o pár dnů později lidový komisař zásobování upřesnil před týmž shromážděním: „Říkám to otevřeně: tady jde o válku, obilí dostaneme jen pomocí pušek.“ A Trockij to ještě trumfoval: „Naše strana je pro občanskou válku. Občanská válka, to je boj o chleba. . . Ať žije občanská válka!“

Ocitujme poslední text, napsaný roku 1921 jiným bolševickým vůdcem, Karlem Radekem, jenž dokonale osvětluje bolševickou politiku na jaře 1918, tedy několik měsíců před tím, než se rozpoutalo vojenské střetnutí, v němž proti sobě po dva roky stáli rudí a bílí: „Rolník právě dostal půdu, vrátil se z fronty domů, ponechal si zbraně a jeho postoj ke státu je možno shrnout takto: k čemu je stát dobrý? To jeho starost nebyla! Kdybychom rozhodli, že se budou vybírat daně v naturáliích, nepodařilo by se nám to, protože jsme neměli státní aparát, ten starý byl rozbitý a rolníci by nám bez donucení nedali nic. Náš úkol počátkem roku 1918 byl jednoduchý: potřebovali jsme dát rolníkům na srozuměnou dvě základní věci: že stát má

nárok na část rolnických produktů pro svou vlastní potřebu a že má sílu, aby uplatnil svá práva.“

V květnu až červnu přijala bolševická vláda dvě rozhodnutí, jimiž začíná období občanské války, nazývané tradičně „válečný komunismus“. 13. května 1918 byla dekretem udělena zvláštní práva lidovému komisariátu zásobování, pověřenému rekvírováním potravin a vytvořením skutečné „zásobovací armády“. V červenci 1918 už působilo kolem dvanácti tisíc osob v těchto „zásobovacích oddílech“, jež měly později za své největší slávy v roce 1920 až osmdesát tisíc mužů, z nichž dobrou polovinu tvořili nezaměstnaní petrohradští dělníci, přitahováni slušnou mzdou a odměnou v naturáliích, úměrnou množství zkonfiskovaného obilí. Druhým opatřením byl dekret z 11. června 1918, jenž ustavoval výbory chudých rolníků, pověřené úzce spolupracovat se zásobovacími oddíly a také zabavovat, výměnou za část kořisti, zemědělské přebytky u zámožných rolníků. Tyto výbory chudých rolníků měly také nahradit rolnické sověty, o nichž vláda usoudila, že jsou nespolehlivé, protože jsou nasáklé ideologií eserů. Vzhledem k úkolům, jejichž provedením byli pověřeni – zabrat násilím plody práce bližních –, a k motivacím, jež je měly pobízet – moc, pocit frustrace a závisti vůči bohatým, slib části kořisti –, můžeme si představit, co byli zač tito první představitelé bolševické moci na venkově. Jak o tom bystře píše Andrea Graziosi: „u těchto lidí oddanost věci – či spíše novému státu – a nesporné operativní schopnosti šly ruku v ruce s chatrným koktavým politickým i sociálním povědomím, se silným kariérismem a ‘tradičním’ chováním jako hrubost k podřízeným, alkoholismus, nepotismus. (. . .) Zde máme dobrý příklad, jakým způsobem ‘duch’ plebejské revoluce pronikal do nového režimu.“

Organizování výborů chudých rolníků přes několik počátečních úspěchů pohořelo. Samotná myšlenka postavit do popředí nejchudší část rolnictva odrážela hlubokou neznalost bolševiků, pokud jde o rolnickou společnost. Ti si ji podle zjednodušujícího marxistického schématu představovali rozdělenou na antagonistické třídy, zatímco ona byla především solidární vůči vnějšímu světu, cizincům přicházejícím z města. Jakmile jde o vydávání přebytků, naprosto převážil rovnostářský a pospolitý reflex vesnického shromáždění; váha rekvizic, místo aby dopadla jen na zámožné rolníky, byla rozdělena podle možností každého. Zasažena byla masa středních rolníků a nespokojenost byla všeobecná. V mnohých regionech vypukly nepokoje. Proti brutalitě zásobovacích oddílů, podporovaných čekou nebo armádou, se zformovala už od června 1918 skutečná gerila. V červenci až srpnu vypuklo v oblastech kontrolovaných novou mocí sto deset rolnických povstání, kvalifikovaných vládou jako „kulacké rebelie“ - bolševická terminologie, sloužící k označení bouří, jichž se účastnili celé vesnice, všechny sociální kategorie dohromady. Kredit, kterému se po krátkou chvíli bolševici těšili, protože se v roce 1917 nepostavili proti zabírání pozemků, byl za několik týdnů zmařen. Po příští tři roky vyvolávala politika rekvizic tisíce povstání, bouří, jež se zvrhly v opravdové rolnické války, potlačované s extrémním násilím.

V politické rovině se utvrzení diktatury na jaře 1918 projevilo definitivním zrušením všech nebolševických časopisů, rozpuštěním nebolševických sovětů, zatýkáním oponentů a brutálním potlačením mnoha stávkových hnutí. V květnu až červnu 1918 bylo definitivně zastaveno vydávání dvou set pěti časopisů socialistické opozice. Sověty s menševickou nebo eserskou většinou ve městech Kaluga, Tver, Jaroslavl, Rjazaň, Kostroma, Kazaň, Saratov, Penza, Tambov, Voroněž, Orel, Vologda byly násilně rozpuštěny. Scénář byl takřka všude stejný: několik dní po vítězných volbách opozičních stran a zformování nového sovětu povolala bolševická frakce na pomoc ozbrojenou moc, nejčastěji oddíly čeky, která pak vyhlásila stánné právo a zatýkala oponenty.

Dzeržinskij, jenž vyslal své hlavní spolupracovníky do měst ovládnutých opozicí, kázal bez okolků násilný převrat, jak o tom výmluvně svědčí direktivy, jež poslal 31. května Ejdukovi, svému zmocněnci vyslanému do Tveru: „Dělníci, ovlivnění menševiky, esery a jinými kontrarevolučními lumpy, vyhlásili stávkou a manifestovali za utvoření vlády, složené ze všech

‘socialistů’. Musíš dát vylepit po celém městě prohlášení, že čeka nechá na místě popravít každého banditu, zloděje, spekulanta či kontrarevolucionáře, který kuje pikle proti sovětské moci. Na buržuje ve městě uval mimořádné dávky. Zaregistruj je. Jestli se někdy budou bouřit, budou ty seznamy užitečné. Ptáš se mě, z jakých složek utvořit naši místní čeku. Naber rozhodné muže, kteří vědí, že když chceš, aby někdo mlčel, není nic účinnějšího než kulka. Zkušenost mě naučila, že malý počet rozhodných mužů může zvrátit situaci.“

Rozpuštění sovětů ovládaných opozicí a vyloučení menševiků a socialistů revolucionářů ze Všeruského výkonného výboru sovětů (14. června 1918) vyvolalo protesty, manifestace a stávková hnutí v četných dělnických městech, kde se mimochodem situace v zásobování potravinami neustále zhoršovala. V Kolpinu u Petrohradu nechal velitel oddílu čeky střílet na hladový pochod, organizovaný dělníky, jejichž měsíční dávka klesla na dvě libry mouky! Zůstalo tam deset mrtvých. Téhož dne bylo v továrně Bjerezovskij u Jekatěrinburgu zabito patnáct lidí oddílem Rudých gard během protestního mítinku proti bolševickým komisařům viněným z toho, že si přivlastnili nejlepší domy ve městě a zpronevěřili ve svůj prospěch sto padesát rublů, vybraných od místní buržoazie. Na druhý den vyhlásily místní úřady v tomto dělnickém městě stanné právo a patnáct osob bylo okamžitě zastřeleno místní čekou, jež o tom nepodala zprávu do Moskvy.

V druhé polovině května a v červnu 1918 byly utopeny v krvi četné dělnické manifestace ve městech Sormovo, Jaroslavl, Tula a v uralských průmyslových městech Nižnij Tagil, Běloreck, Zlatust, Jekatěrinburg. Čím dál aktivnější účast místních oddílů čeky způsobila, že se v dělnickém prostředí stále častěji objevovala hesla a slogany proti „nové ochrance“ (bývalá carská politická policie) ve službách „komisarokracie“.

Od 8. do 11. června 1918 Dzeržinskij předsedal první všeruské konferenci čeky, jíž se zúčastnilo asi sto delegátů ze čtyřiceti tří lokálních sekcí, čítajících dohromady už kolem dvanácti tisíc mužů – na konci roku 1918 jich bude čtyřicet tisíc a přes dvě stě osmdesát tisíc počátkem roku 1921. Konference, jež se podle některých bolševiků prohlásila nad sověty a dokonce i „nad stranu“, vyhlásila, že „jakožto nejvyšší orgán úřední moci v sovětském Rusku zajišťuje po celé republice tíhu boje proti kontrarevoluci“. Ideální organizační schéma, přijaté na závěr této konference, prozrazovalo široké pole aktivit, jež připadaly politické policii již v červnu 1918, to jest před velkou vlnou „kontrarevolučních“ vzpour v létě 1918. Každá venkovská čeka měla uplatnit model mateřského domu v Ljubljance a v co nejkratší době zorganizovat následující odbory a úřadovny: 1. Výzvědný odbor. Úřadovny: Rudá armáda, monarchisti, kadeti, praví eseři a menševici, anarchisté a bývalí trestanci, buržoazie a církevní činitelé, odbory a dělnické výbory, cizí státní příslušníci. Pro každou z těchto kategorií měla příslušná úřadovna vytvořit seznam podezřelých. 2. Odbor boje proti kontrarevoluci. Úřadovny: Rudá armáda, monarchisté, kadeti, praví eseři a menševici, anarchisté, odboráři, národnostní menšiny, cizinci, alkoholismus, progromy a veřejný pořádek, tiskové záležitosti. 3. Odbor boje proti spekulaci a zneužívání postavení. 4. Odbor dopravy, dopravních cest a přístavů. 5. Operativní odbor, sdružující speciální útvary čeky.

Dva dny po skončení této všeruské konference čeky rozhodla vláda o soudním znovuzavedení trestu smrti. Ten byl zrušen po revoluci v únoru 1917 a poté Kerenským znovu obnoven v červenci 1917. Byl tehdy ovšem uplatňován jen ve frontových liniích vojenskými soudy. Jedním z prvních opatření přijatých II. sjezdem sovětů 26. října (8. listopadu) 1917 bylo, že trest smrti znovu zrušil. Toto rozhodnutí Lenina rozzuřilo: „Je to omyl, nepřipustná slabost, pacifistická iluze!“ Lenin a Dzeržinskij se bez ustání snažili zákonně obnovit trest smrti, přičemž dobře věděli, že mohl být udělen beze všeho „hnidopišského právnictví“, mimosoudními orgány jako čekou. První legální rozsudek smrti, vynesemý revolučním tribunálem, byl vynesem 21. června 1918: prvním „legálně“ zastřeleným kontrarevolucionářem byl admirál Častnyj.

20. června byl zastřelen jedním socialistickorevolučním aktivistou V. Volodarskij, jeden z petrohradských bolševických vůdců. Tento atentát přišel v období vrcholného napětí v bývalém hlavním městě. Během předchozích týdnů se vztahy mezi bolševiky a dělnictvem stále zhoršovaly; v květnu až červnu 1918 čeka zaznamenala sedmdesát incidentů – stávek, protibolševických mítinků, manifestací –, do nichž byli zapleteni zejména hutníci z dělnických bašt, kteří byli v roce 1917 i předtím nejzanícenější zastánci bolševiků. Úřady odpověděli na stávky uzavřením velkých znárodněných továren, kterážto praxe se v následujících měsících obecně používala ke zlomení dělnického odporu. Po zavraždění Volodarského následovala bezprecedentní vlna zatýkání mezi petrohradským dělnictvem; „Shromáždění dělnických zmocněnců“, organizace s většinou menševiků, jež koordinovala dělnický odpor v Petrohradě, skutečná dělnická opozice vůči petrohradskému sovětu, bylo rozpuštěno. Během dvou dnů bylo zatčeno přes osm set „původců“. Dělnictvo odpovědělo na toto hromadné zatýkání výzvou ke generální stávce na 2. červenec 1918.

Tehdy poslal Lenin z Moskvy dopis Zinovjevovi, předsedovi petrohradského výboru bolševické strany, dokument, odhalující jednak leninskou koncepci teroru, jednak mimořádnou politickou iluzi. Lenin se dopustil úžasné politické nesprávnosti, když tvrdil, že dělníci povstali *proti* vraždě Volodarského!

„Soudruhu Zinovjeve! Právě jsme se dozvěděli, že v Pítěru chtěli dělníci odpovědět na zavraždění soudruha Volodarského masovým terorem a že vy (ne Vy osobně, ale členové petrohradského výboru strany) jste je zabrdili. Rozhodně protestuju! Kompromitujeme se: vyhrožujeme masovým terorem dokonce i v rezolucích sovětu, a když má dojít k činu, brzdíme naprosto správnou revoluční iniciativu mas. To ne-ní mož-né! Teroristé nás budou považovat za bačkory. Doba je víc než válečná. Je třeba podněcovat sílu a masovost teroru proti kontrarevolucionářům, a to zejména v Petrohradě, neboť jeho příklad je rozhodující. S pozdravem Lenin.“

3/ Rudý teror

„Bolševici otevřeně říkají, že jejich dny jsou sečteny,“ hlásil své vládě Karl Helfferich, německý velvyslanec v Moskvě, 3. srpna 1918. „Moskvu zachvátila skutečná panika. . . Kolují nejšílenější fámy o zrádcích, kteří pronikli do města.“

Nikdy bolševici tolik necítili, že je jejich moc ohrožena, jako v létě 1918. Ve skutečnosti již kontrolovali pouze území omezené na historické Moskevsko, před třemi pevně utvořenými antibolševickými frontami: jedné v oblasti Donu, obsazené kozáckými vojsky atamana Krasnova a Bílou armádou generála Děnikina; druhé na Ukrajině, jež byla v rukou Němců a ukrajinské rady (národní vlády); třetí podél transsibiřské magistrály, kde se většina měst dostala pod moc československých legií, jejichž ofenziva byla podporována socialistickorevoluční vládou v Samaře.

V oblasti více či méně kontrolované bolševiky vypuklo v létě 1918 téměř sto čtyřicet vzpour a povstání velkého rozsahu; nejčastější byl případ vesnického společenství odmítajícího реквизиce, prováděné brutálně zásobovacími oddíly, omezení kladená soukromému obchodu a nové povolávání branců do Rudé armády. Rozlícení rolníci se vydávali v davu do nejbližšího města, kde obsadili sověť, a někdy se ho pokusili podpálit. Tyto incidenty se

obyčejně zvrhly: vojsko, milice, pověřené udržováním pořádku, a čím dál tím častěji oddíly česky neváhal na manifestanty střílet.

V těchto střetnutích, postupně stále početnějších, viděli bolševičtí vůdci rozsáhlé kontrarevoluční spiknutí, namířené proti své moci a vedené „kulaky převlečenými za bílé gardy“.

„V Nižním Novgorodu se zjevně připravuje bělogvardějské povstání,“ telegrafoval Lenin 9. srpna 1918 předsedovi výkonného výboru sovětu tohoto města, který ho právě zpravil o incidentech, vyvolaných rolníky protestujícími proti rekvizicím. „Je třeba napnout všechny síly, utvořit trojici diktátorů (Vy, Markin a ještě jeden), *ihned* zavést masový teror, *postřílet a vystěhovat* stovky prostitutek, které opíjejí vojáky, bývalé důstojníky apod. Neotálejte ani minutu. . . Musíte na to jít zostrá. Dělat hromadné prohlídky. Střílet za přechovávání zbraní. Hromadně vystěhovávat menševiky a nespolehlivé lidi.“ Na druhý den, 10. srpna, odeslal Lenin další telegram stejného obsahu výkonnému výboru sovětu v Penze:

„Soudruzi! Kulacké povstání ve vašich pěti okresech musí být bez milosti rozdraceno. Vyžadují to celkové zájmy revoluce, neboť všude nastal konečný boj s kulaky. Je třeba exemplární potrestání. 1. Pověsit (a já říkám pověsit *tak, aby to lidé viděli*) ne méně než 100 kulaků, známých zbohatlíků, pijavic. 2. Zveřejnit jejich jména. 3. Zmocnit se všeho jejich obilí. 4. Identifikovat rukojmí, jak jsme určili v našem včerejším telegramu. Udělejte to tak, aby to na stovky verst kolem lidí viděli, třásli se, věděli o tom a říkali si: zabíjejí a budou zabíjet kulaky, lačné krve. Telegrafujte, že jste přijali a vykonali tyto pokyny. Váš Lenin.

P. S. Najděte ty nejtvrďší muže.“

Ve skutečnosti, jak o tom svědčí pozorná četba hlášení česky o revoltách v létě 1918, byla, jak se zdá, předem připravena pouze povstání v Jaroslavl, Rybinsku a Muromu, organizovaná Uníí na obranu vlasti eserského vůdce Borise Savinkova, a povstání dělníků ze zbrojovek v Ijevsku, podníčené místními menševiky a esery. Všechna ostatní povstání propukla spontánně, a právě z incidentů s vesnickými komunitami, odmítajícími rekvizice nebo vojenské odvody. Byla v několika dnech krutě potlačena spolehlivými oddíly Rudé armády nebo česky. Jedině město Jaroslavl, kde Savinkovovy oddíly svrhly místní bolševickou moc, odolávalo asi čtrnáct dní. Po jeho pádu tam Dzeržinskij vyslal mimořádnou vyšetřovací komisi, jež nechala popravit za pět dní, od 24. do 28. července 1918, 428 osob.

Během celého měsíce srpna 1918, to znamená před „oficiálním“ zahájením Rudého teroru 3. září, odeslali bolševičtí vůdci s Leninem a Dzeržinským v čele velké množství telegramů místním vedoucím činitelům česky nebo strany, v nichž je žádali, aby učinili preventivní opatření, aby se předešlo jakémukoliv pokusu o povstání. Z těchto opatření, vysvětloval Dzeržinskij, „jsou nejúčinnější zajímání rukojmí mezi buržoazíí podle seznamů, které jste sestavili pro vyjímečné daně, uvalené na buržuje, (. . .) zatýkání a uvěznění všech rukojmí a podezřelých do koncentračních táborů.“ 8. srpna požádal Lenin Curjupu, lidového komisaře zásobování, aby sepsal dekret, podle něhož je třeba „v každém obilnářském okrese vzít 25 – 30 *boháčů jako rukojmí*, kteří by svými životy odpovídali za výkup a odevzdání všech přebytků“. A jelikož Curjupa dělal hluchého a namítal, že zorganizovat toto zajímání rukojmí je těžké, zaslal mu Lenin druhý dopis, ještě jasnější: „Navrhuj, aby rukojmí nebyli odvedeni, ale v každém okrese *jmenovitě určeni*. Účel tohoto určení: právě boháči, protože odpovídají za kontribuci, odpovídají svým životem za neprodlený výkup a odevzdání přebytků obilí ve svém okrese.“

Vedle systému rukojmí vyzkoušeli bolševičtí vůdci v srpnu 1918 další nástroj represe, jenž se objevil ve válečném Rusku: koncentrační tábory. Už 9. srpna 1918 Lenin telegrafoval

Výkonnému výboru sovětů Penzenské oblasti, aby zavřeli „kulaky, kněze, bělogvardějce a jiné podezřelé elementy do koncentračního tábora“.

Několik dnů předtím též Dzeržinskij a Trockij nakázali zavřít rukojmí do „koncentračních táborů“. Tyto tábory byly internační tábory, kam měly být umístěny na základě jednoduchého administrativního opatření a bez jakéhokoliv soudu „podezřelé živly“. V Rusku, stejně jako v ostatních válčících zemích, existovaly četné tábory, kde byli internováni váleční zajatci.

Mezi „pochybnými živly“, jež měly být preventivně zatčeny, figurovali na prvním místě političtí představitelé opozičních stran, kteří byli dosud na svobodě. 15. srpna 1918 podepsali Lenin a Dzeržinskij zatýkácí rozkaz na hlavní představitele Strany menševiků – Martova, Dana, Potresova, Goldmana –, jejichž tisk byl již odsouzen k mlčení a představitelé vyhnáni ze sovětů.

V občanské válce, jež, jak bolševici vysvětlovali, má své vlastní zákony, byly pro bolševické vůdce napříště smazány hranice mezi různými kategoriemi odpůrců.

„Občanská válka nezná psané zákony,“ napsal v deníku *Izvestija* 23. srpna 1918 Lacis, jeden z hlavních Dzeržinského spolupracovníků. „Kapitalistická válka má své psané zákony (. . .), ale občanská válka má své vlastní zákony (. . .). Je třeba nejen zničit aktivní síly nepřítel, ale ukázat, že kdokoli pozvedne meč proti existujícímu třídnímu řádu, zajde mečem. Taková jsou pravidla, jež buržoazie vždy zachovávala v občanských válkách, která vedla proti proletariátu. (. . .) My jsme tato pravidla ještě dostatečně nepřijali. Naši jsou zabíjeni po stovkách a po tisících. My popravujeme ty jejich jednoho po druhém, po dlouhých rokováních před komisemi a tribunály. V občanské válce pro nepřátele tribunály nejsou. Je to boj na život a na smrt. Jestli nezabiješ, budeš zabit. A proto zabíjej, pokud nechceš, aby zabili tebe!“

30. srpna 1918 dva atentáty, jeden na M. S. Urického, velitele petrohradské čety, a druhý na Lenina, utvrdily bolševické vůdce v myšlence, že samotná jejich existence je ohrožena opravdovým spiknutím. Tyto dva atentáty neměly ve skutečnosti mezi sebou žádnou souvislost. První byl spáchán v nejčistší tradici lidového revolučního populismu mladým studentem, jenž chtěl pomstít svého přítele důstojníka, popraveného několik dnů předtím petrohradskou četou. Pokud jde o druhý atentát, namířený proti Leninovi, ten byl dlouho připisován Fany Kaplanové, aktivistce blízké anarchistickému a eserskému prostředí, jež byla na místě zatčena a popravena bez soudu tři dny po činu. Dnes se však zdá, že tento atentát byl výsledkem provokace zorganizované četou, která se svým zosnovatelům vymkla z rukou. Bolševická vláda okamžitě přikla tyto atentáty pravým eserům, „sluhům francouzského a anglického imperialismu“. Už následujícího dne i v dalších dnech vyzývaly novinové články i oficiální prohlášení k rozpoutání teroru:

„Pracující,“ psala *Pravda* 31. srpna 1918, „přišel pro nás čas rozdrtit buržoazii, jinak budete rozdrceni vy jí. Města musí být nemilosrdně vyčištěna od veškeré buržoazní hniloby. Všichni tito pánové budou registrováni a ti, kdo představují nebezpečí pro revoluční věc, budou vyhubeni. (. . .) Hymnou dělnické třídy bude zpět nenávisti a pomsty!“

Téhož dne vydali Dzeržinskij a jeho pobočník Peters „Provolání k dělnické třídě“ v podobném duchu: „Ať dělnická třída rozdrť masovým terorem hydry kontrarevoluce! Necht' vědí nepřátelé dělnické třídy, že každý jedinec, přistižený při neoprávněném nošení zbraně, bude na místě popraven, že každý jedinec, jenž se opováží dělat jakoukoli propagandu proti bolševickému režimu, bude okamžitě zatčen a zavřen do koncentračního tábora!“ Po tomto svolání, otištěném 3. září v deníku *Izvestija*, byl druhého dne zveřejněn pokyn, zaslaný N. Petrovským, lidovým komisařem vnitra, všem sovětům. Petrovskij si v něm stěžoval, že

navzdory masovým represím prováděným nepřáteli režimu proti „pracujícím masám“ není Rudý teror dosud cítit:

„Je nejvyšší čas učinit konec vši té změkčilosti a sentimentalitě. Všichni praví eseři musí být okamžitě zatčeni. Veliké množství rukojmí musí být zajato mezi buržoazií a důstojnictvem. Při sebemenším odporu je třeba se uchýlit k hromadným popravám. Iniciativu v této oblasti musí projevit výkonné výbory na venkově. Čeky a jiné milice musí všechny podezřelé odhalovat a zatýkat a okamžitě popravovat všechny, kteří budou kompromitováni kontrarevoluční činností. (. . .) Činitelé výkonných výborů musí okamžitě informovat lidový komisariát vnitra o každé změkčilosti či nerozhodnosti ze strany místních sovětů. (. . .) Nesmí se tolerovat žádná slabost, žádné váhání při zavádění masového teroru.“

Tento telegram, oficiální signál rozpoutání Rudého teroru ve velkém měřítku, vyvrací argumentaci vytvořenou *a posteriori* Dzeržinským a Petersem, podle níž „Rudý teror, výraz obecného a spontánního rozhořčení mas proti atentátům z 30. srpna 1918, začal bez nejmenší direktivy z centra“. Ve skutečnosti byl Rudý teror přirozeným ventilem téměř abstraktní nenávisti, kterou živila většina bolševických vůdců proti „utlačovatelům“, jež hodlali zlikvidovat nikoliv jednotlivě, ale „jako třídu“. Menševický vůdce Rafael Abramovič podává ve svých pamětech zprávu o naprosto charakteristickém rozhovoru, který měl v srpnu 1917 s Felixem Dzeržinským, budoucím šéfem čeky:

„Abramoviči, pamatuješ si na Lassallův projev o podstatě ústavy?

Samozřejmě.

Říkal, že každá ústava byla určena poměrem sociálních sil v zemi v daném okamžiku. Říkám si, jak by se tento vztah mezi politickým a sociálním dal změnit.

No, různými procesy ekonomického a politického vývoje, vznikem nových ekonomických forem, vzestupem jistých sociálních tříd atd., to všechno dokonale znáš, Felixi.

Ano, ale nešlo by tyto vztahy radikálně změnit? Například podrobením nebo vyhlazením jistých společenských tříd?“

Takovouto chladnou krutost, vypočítavou, cynickou, plod nesmiřitelné logiky „třídní války“, dotážené do extrému, sdílelo mnoho bolševiků. V září 1918 prohlásil jeden z hlavních bolševických vůdců Grigorij Zinovjev: „Abychom zničili naše nepřátele, musíme mít náš vlastní socialistický teror. Musíme přetáhnout na svou stranu řekněme devadesát ze sta milionů obyvatel sovětského Ruska. Pokud jde o ostatní, těm nemáme co říci. Musí být zničeni.“

Sovětská vláda 5. září uzákonila teror známým dekretem „O Rudem teroru“: „V současné situaci je naprosto životně důležité posílit čeku (. . .), chránit sovětskou republiku před třídními nepřáteli tím, že budou izolováni do koncentračních táborů, zastřeleni na místě každého jedince zapleteného do bělogvardějských organizací, do spiknutí, povstání nebo vzpour, zveřejňovat jména zastřelených individuů a udávat důvody, pro které byla zastřelena.“ Jak následně přiznal Dzeržinskij, „texty ze 3. a 5. září nám konečně legálně povolovaly to, proti čemu samotní soudruzi ve straně doposud protestovali, právo skoncovat na místě, aniž bychom se na kohokoliv obraceli, s kontrarevoluční chátou“.

V interním oběžníku, datovaném 17. září, vyzval Dzeržinskij všechny místní čeku k „urychlení procedur a skoncování, to znamená *likvidaci*, dosud nevyřízených záležitostí.“ Od 31. srpna skutečně začaly likvidace. 3. září přinesl deník *Izvestija* zprávu, že v Petrohradě bylo popraveno místní čekou během předchozích dnů přes pět set rukojmí. Podle zdrojů čeky

mělo být během měsíce září 1918 v Petrohradě popraveno osm set osob. Toto číslo je silně podhodnoceno. Svědek událostí uváděl následující detaily: „Pro Petrohrad činí povrchní vyčíslení 1 300 poprav. (. . .) Bolševici do svých statistik nezapočítávají stovky důstojníků a civilistů zastřelených v Kronštadtu na rozkaz místních úřadů. Jen v Kronštadtu bylo za jedinou noc zastřeleno 400 osob. Na dvoře byly vyhloubeny tři velké příkopy, před ně bylo postaveno 400 osob a popraveny jedna po druhé.“ Peters, pravá ruka Dzeržinského, přiznal v interview poskytnutém 3. listopadu 1918 deníku *Utro Moskvy*, že „v Petrohradě přecitlivějí čekisté (*sic!*) nakonec ztratili hlavu a byli příliš horliví. Před zavražděním Urického nebyl nikdo popraven – a věřte mi, přese všechno, co se tvrdí, nejsem tak krvežíznivý, jak se říká –, zatímco potom bylo poprav trochu moc, a často bez rozlišení. Jenže Moskva odpověděla na atentát na Lenina jenom popravou několika carských ministrů.“ A opět podle listu *Izvestija* bylo v Moskvě 3. a 4. září zastřeleno „pouze“ 29 rukojmí, patřících k „táboru kontrarevoluce“. Mezi nimi byli dva bývalí ministři Mikuláše II. N. Chvostov (vnitro) a I. Ščeglovitov (spravedlnost). Mnohá svědectví v každém případě shodně referují o stovkách poprav během „zářijových masakrů“ v moskevských vězeních.

V této době Rudého teroru z podnětu Dzeržinského vycházely noviny *Ježenědlnik* VCK (Týdeník čuky), otevřeně pověřené vynášením zásluh politické policie a podněcováním „spravedlivé touhy mas po pomstě“. Po šest týdnů, až do svého zrušení na příkaz ústředního výboru v okamžiku, kdy byla čeka určitou částí bolševických představitelů zpochybňována, popisoval tento týdeník bez příkras a beze studu zajímání rukojmí, internace v koncentračních táborech, popravy atd. Představuje oficiální zdroj i a *minima* Rudého teroru po měsíce září a říjen 1918. Dočteme se zde, že čeka v Nižním Novgorodu, jež zvláště pod velením Nikolaje Bulganina, budoucí hlavy sovětského státu v letech 1954 – 1957, pohotově reagovala, popravila od 31. srpna 141 rukojmí; za tři dny bylo zatčeno v tomto středně velkém ruském městě 700 rukojmí. Z Vjatky hlásila během jednoho týdne oblastní uralská čeka, odsunutá z Jekatěrinburgu, popravy 23 „bývalých četníků“, 154 „kontrarevolucionářů“, 8 „anarchistů“, 28 „členů Konstitučně-demokratické strany“, 186 „důstojníků“ a 10 „menševiků a pravých eserů“. Čeka z Ivanovo-Vozněsenska oznamovala zajetí 181 rukojmí, popravu 25 „kontrarevolucionářů“ a vytvoření „koncentračního tábora pro 1 000 lidí“. Pro čeku z městečka Sebejsk to bylo „16 postřílených kulaků a 1 kněz, který cereboval mši za krvežíznivého tyrana Mikuláše II.“; pro čeku z Tveru 130 rukojmí a 39 poprav. Pro čeku z Permu 50 poprav. A v tomto pochmurném soupisu, převzatém z několika článků vyšších v šesti číslech *Týdeníku čuky*, bychom mohli pokračovat.

Další oblastní noviny též referovaly během podzimu 1918 o tisících zatčení a poprav. Abychom citovali jen dva případy: jediné vydané číslo deníku *Izvestija Caricynskoj Gubčeka* (Zprávy oblastní čuky z Caricynu) referovalo o popravě 103 osob v týdnu od 3. do 10. září 1918. Od 1. do 8. listopadu 1918 bylo postaveno před místní tribunál čuky 371 osob: 50 bylo odsouzeno k trestu smrti, ostatní „v rámci preventivního opatření k zavření do koncentračních táborů jako rukojmí, až do naprosté likvidace všech kontrarevolučních povstání“. Jediné číslo novin *Izvestija Penzenskoj Gubčeka* (Zprávy oblastní čuky v Penze) oznamovalo bez dalších komentářů: „Za zavraždění soudruha Jegorova, petrohradského dělníka přiděleného rozkazem k rekvizičnímu oddílu, bylo čekou popraveno 152 bělogvardějců. Další přísnější (*sic!*) opatření budou v budoucnosti učiněna proti všem, kdo pozvednou ruku proti ozbrojené paži proletariátu“.

Důvěrná hlášení (*svodki*) místních ček, odeslaná do Moskvy, do nichž je možno v poslední době nahlédnout, ostatně potvrzují brutalitu, s níž byly potlačovány od léta 1918 sebemenší incidenty mezi rolnickými komunitami a místními úřady, jež pramenily nejčastěji z odmítání rekvizicí nebo povolávání na vojnu a které byly systematicky cejchovány jako „kulacké kontrarevoluční vzpoury“ a nemilosrdně potlačovány.

Bylo by marné pokoušet se vyčíslit počet obětí této první vlny Rudého teroru. Jeden z hlavních vedoucích činitelů česky, Lacic, tvrdil, že během druhého pololetí 1918 popravila česka 4 500 osob, a dodával, nikoli bez cynismu: „Je-li možno česku z něčeho obvinít, pak to není přemíra horlivosti při popravách, ale nedostatečnost v uplatňování nejvyššího trestu. Ocelová ruka vždy snižuje množství obětí.“ Na konci října odhadoval menševický vůdce Jurij Martov počet přímých obětí česky od počátku září na více než 10 000.

Ať je přesný počet obětí Rudého teroru z podzimu 1918 jakýkoliv – a samotný výčet poprav, o nichž se psalo v tisku, nám napovídá, že nemohl být nižší než 10 000 – 15 000 –, tento teror definitivně zaváděl bolševickou praxi do jednání s každou skutečnou či potencionální formou odporu v rámci občanské války, podléhající podle Lacisova vyjádření „svým vlastním zákonům“. Třeba když stávkovali dělníci, jak tomu bylo například ve zbrojovce Motovilič v Permské oblasti počátkem listopadu 1918 na protest proti bolševickému principu přidělu „podle sociálního původu“ a proti nešvarům místní česky. Celá továrna byla hned prohlášena úřady za povstaleckou. Žádné vyjednávání se stávkujícími: uzavření továrny a propuštění všech dělníků, zatýkání „organizátorů“, pátrání po menševických „kontrarevolucionářích“, podezřelých z toho, že jsou původci stávků. Tyto praktiky byly ovšem od léta 1918 na denním pořádku. Na podzim nicméně místní česka, jež byla nyní již dobře organizovaná a podněcovaná výzvami k zabíjení, došlymi z centra, dospěla v represích o něco dále; bez jakéhokoliv soudu nechala popravit přes 100 stávkujících.

Samotný řádový rozměr – celkově od 10 000 do 15 000 poprav za dva měsíce – znamenal již od tohoto okamžiku skutečnou změnu měřítek ve srovnání s carským obdobím. Stačí si připomenout, že za celé období 1825 – 1917 dostupil počet rozsudků smrti, vynesených carskými soudy (včetně vojenských) ve všech kauzách, v nichž šlo o „vztah k politickému řádu“, čísla 6 312, s maximem 1 310 rozsudků smrti v roce 1906, jenž byl rokem reakce proti revolucionářům z roku 1905. Samotná česka popravila za několik týdnů dvakrát až třikrát víc osob, než kolik jich odsoudila k smrti carská říše za devadesát tři let, kdy navíc odsouzení na základě legálních soudních řízení nebyli všichni popraveni, nýbrž velká část rozsudků byla změněna na tresty nucených prací.

Tato změna měřítek šla daleko za samotná čísla. Zavedení nových kategorií, jako „podezřelý“, „nepřítel lidu“, „rukojmí“, „koncentrační tábor“, „revoluční tribunál“, a dosud neznámé praktiky, jako „preventivní zavření“ nebo hromadné popravy bez soudu stovek a tisíců osob zatčených politickou policií nového typu, stojící nad zákony, byly v těchto záležitostech pravou kopernikánskou revolucí.